

gyagya **A:** 1792 *Gyagya* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *gyugya* (MTsz.) **J:** <FN> 1792 'rigóféle madár | Art Amsel' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑) | <MN> 1887 'ostoba; ügyefogyott | albern; unbeholfen' (Nyr. 476) **Sz:** ~**s** 1957 *gyagyás* 'bolond <tréfásan> | verrückt <scherzhaft>' (FSzM. 1957. jún. 14.: 15)

■ Onomatopoetikus eredetű, de keletkezési módja bizonytalan. | (△) Lehetséges, hogy a szó az egyszerű szótagismétléssel egyes madarak hangját, ill. az együgyű vagy zavart elméjű, szellemi fogyatékos emberek beszédét imitálja. De avval is számolni lehet, hogy a *gyagya* származékszó egy *-a* (folyamatos) melléknévi igenévképzős fiktív töből ered (vö. →*csusza*, →*hulla* stb.); ebben az esetben a szótő szorosan összefügg a →*gagyog* tövével. A főnévi és melléknévi jelentések nem egymásból, hanem párhuzamosan keletkezettek; a szó ma melléknévként él a bizalmas nyelvhasználatban.

📖 MNyTK. 60: 12; MNy. 54: 195; TESz.; EWUng. • Vö. *gagyog*

gyak × **A:** 1138/ ? *Gokudí* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 56); 1416 u.¹ által *gakni* [sz.] (BécsiK. 40); 1550 k./ *giukot* vala (NySz.); 1574 be *Jokot* volna (SzT.); 1617 meg *gyúkiak* (NySz.); NYJ. *gyakik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1416 k.¹ 'szúr, döf | stechen' (BécsiK. 40) (↑); 2. 1574 'közösül | geschlechtlich verkehren' (SzT.) (↑) **Sz:** ~**dos** 1416 u.¹ *meéggakdoftac* 'szúr, döf, megbök | sticheln' (BécsiK. 45) | ~**ás** 1416 u.² *gakafit* 'szúrás, döfés, bökés | Stechen' (MünchK. 107rb) | ~**a** 1577 *giaka* 'karó | Pfahl' (KolGl.)

■ Alapnyelvi örökség, a megfelelői azonban vitatottak. | 1. Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (KK.) *jēko-* 'átszúr, (el)töm, tömőd'; osztj. (V.) *joγi-* 'üt, ver, vés, váj, kopog', (Kaz.) *jāxas-* 'szúr, bök, döf <szálka a torokban, ujjban>' [ugor **j8kk3-* 'szúr, bök, döf']. 2. Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.) *l'ukal-* 'szarvakkal döf, bök'; votj. (Sz.K.) *l'ekal-* 'ua.; szúr <méh stb.>'; cser. (KH.) *loye-* 'szarvakkal döf, bök'; ? finn *tokkaa-* 'szúr, bök, döf, (fel)csipked, csipeget' [fgr. **δ'8kk3-* 'szúr, bök, döf, lök']. (△) Ennek a magyarázatnak az a nehézsége, hogy a szó eleji fgr. **δ'* a magyarban csak ebben az egy esetben vált gy-vé. A szó eleji gy > j-hez vö. →*gyaláz*, →*győz* stb. A *gyaka* (melléknévi) igenévi származék lehetett az eredeti →*furcsa*, →*hinta* stb. – A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*akaszt*, →*gyökér* stb. Az alapszó ma csak a 2. jelentésében fordul elő.

📖 FUF. 12: 132; MSzFE. *gyakik* a.; TESz.; UEW. 66; EWUng.

gyakor × [4] **A:** 1269 *Gokorsum* [HN.] (OkI Sz.); 1339 *gyakur* (OkI Sz.); 1364 *Gyakar* (OkI Sz.); 1367/ *Gyakorkertvel* (OkI Sz.); 1420/ *lyppogyakra* (OkI Sz.); 1553 u. *jakor* (MonÍrók. 3: 37) **J:** <MN> 1. 1269 'sűrű <erdő> | dicht <Wald>' (OkI Sz.) (↑); 2. 1474 'gyakori; számos | häufig; zahlreich' (BirkK. 3); 3. 1577 'szűk, szoros, feszes, összenyomott | eng, knapp; zusammengedrückt' (KolGl.); 4. 1595 'serény, igyekvő, dolgos, szorgalmas | emsig' (Ver. 24.) | <FN> 1339 'sűrű cserje; sűrű erdő | dichtes Gebüsch; dichter Wald' (OkI Sz.) (↑) | <HSz> 1592 'gyakran | oft' (SzT.) **Sz:** **gyakrul** 1416 u.¹ *gakrola* 'elterjed | sich ausbreiten' (BécsiK. 3) | ~**i** 1774 *gyakori* (NSz.) | ~**nok** 1834 *Gyakornok* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**ta** 1372 u./ *gyakorta* (JókK. 42)

gyakran **A:** 1527 *gyakrabban* (ÉrdyK. 465); 1571 *giakron* (SzT.); 1576 *gyokran* (NySz.); 1619 *gyakorán* (NySz.); 1623 *giokron* (SzT.); 1714 *jakran* (SzT.); 1757 *gyakrant* (NSz.); 1791 *Gyakraónn* (SzT.); 1829 *Gyakoron* (NSz.); 1833 *Gyakoran* (Kassai: Gyökerésző 2: 247) **J:** 1. 1527 'sokszor | oft' # (ÉrdyK. 465) (↑); 2. 1577 'szűken, szorosan, feszesen | eng, knapp <Adv.>' (KolGl.)

■ A szócsalád alapja, a *gyakor* örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Ud.) *juk* 'halom, rakás, nagy mennyiség, tömeg'; votj. (Sz.) *juk*, *l'uk* 'halom, rakás; csorda, nyáj, sereg, csapat'; finn *joukko* 'halom, rakás, nagy mennyiség, tömeg, gyűlés' [fgr. **joβkkz* 'halom, rakás, mennyiség, tömeg']. (⊕) A szó belseji hangkapcsolat változásához vö. →*lyuk*, →*ük*. A szóvég *-r* névszóképző; vö. →*odor*¹, →*tompor* stb. A magyarban eredetileg főnév volt, amely bizonyosan jelzői használatban melléknévvé ált. A jelentésfejlődéshez vö. ném. *Haufen* 'tömeg, mennyiség' > *häufig* 'számos, sok, gyakori'. (⌘) A *gyakornok* nyelvújítási származékszó. (⊕) A *gyakran* a *gyakor* 'gyakori, számos, sok' szóból *-n* határozóraggal keletkezett.

📖 NyK. 67: 121; MSzFE. *gyakori* a.; TESz. *gyakran* a.; EWUng. • Vö. *gyakorol*

gyakorol [1] **A:** 1372 u./ *gyakorlatos* [sz.] (JókK. 9); 1520 *gyakollasabol* [sz.] (GyöngyGl. 383.); 1591 *Gyakarlattat* [sz.] (SzT.); 1618 *gyakorolhattuk* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ ? 'rendszeresen folytat | regelmäßig ausüben' (JókK. 9) (↑), 1474 'ua.' (BirkK. 3); 2. 1416 u./ 'látogat | besuchen' (BécsiK. 168); 3. 1493 k. 'elsajátítás céljából ismételt | üben' # (FestK. 12); 4. 1591 'szítál, rostál, kiszűr | sieben' (SzT.) (↑); 5. 1636 'előidéz | hervorrufen' (NySz.) **Sz:** **gyakorlatos** 1372 u./ 'szabályos, rendszeres | regelmäßig' (JókK. 9) (↑) | **gyakorlatosság** 1372 u./ *gyacorlatoffagara* 'gyakorlat | Übung' (JókK. 55) | **gyakorlatlan** 1585 *Gyakorlatlan* (Cal. 530) | **gyakorlat** 1800 *Gyakorlat* (MNY. 15: 147) | **gyakorlatozik** 1881 *gyakorlatozásánál* (PolitUjd. 1881. nov. 9.: 624); 1902 *gyakorlatoznak* (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*gyakor* 'gyakori, sűrű' szóból *-l* igeképzővel keletkezett; az alaktanához vö. *drágáll* (→*drága*), *sokall* (→*sok*) stb. A szó belseji *rl* > *ll* hangváltozáshoz vö. →*abál*, →*pazarol* stb.

■ A **gyakorlat** elvonás. | (⊕) A *gyakorlatos* származékszóból keletkezett a nyelvújítás korában.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyakor*

gyakran → *gyakor*

gyalat → *gyalut*

gyaláz **A:** 1372 u./ *gyalazafoknal* [sz.] (JókK. 117); 1416 u./¹ *galozaita* [sz.] (BécsiK. 155); 1575 meg *ialáfzta* volna (Heltai: Krón. 151a); 1580 *gyalasz* (NySz.) **J:** 'szidalmaz, ócsárol, becsmérel | schmähen' # **Sz:** ~**ás** 1372 u./ (JókK. 117) (↑) | ~**at** 1416 u./¹ *galazat* (BécsiK. 98) | ~**atos** 1416 u./¹ *galazatus* (BécsiK. 129) | ~**hatatlan** 1456 k. *gyalazhatatlan* 'megszégyeníthetetlen | unbeschämbar' (SermDom. 2: 751) | ~**kodik** 1730 *gyalázkodik* (ItK. 12: 227)

■ Valószínűleg jövevénytörök egy csuvasos típusú ótörök nyelvből, magyar képzéssel. | (≡) Vö. Kāšγ. *yala-* '(meg)rágalmaz, megszól, gyanít vmit'; CC. *yala*; tat. *yala*; stb.: 'gyanúsítás, gyanú'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. (⊕) A magyarba átkerült alakja feltehetőleg a **yala-* lehetett. A tőigére a korábbi magyar nyelvből nincs adat; az alaktanához vö. →*borít*. – A szóvég *-z* gyakorító képző. (⌘) A →*gyalog* szóból való magyarázata téves.

📖 KSz. 6: 379; TESz.; MNY. 66: 333; EWUng.

gyalog **A:** 1371 *Gyalug* [szn.] (Oklsz.); 1402 *Gyalog* [szn.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *galoóc* (BécsiK. 23); 1553/ *gyalogoknac* (Tinódi: Cronica Flia); 1553 u. *jalogot* (MonÍrók. 3: 49); 1801 *Járog* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1371 ? 'gyalogos katona | Fußsoldat' (Oklsz.) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 23) (↑); **2.** 1650 'a sakkjáték egyik figurája | Bauer (im Schachspiel)' (MNY. 82: 437) | <MN> **1.** 1416 u./² 'gyalog járó | zu Fuß gehend' (MünchK. 21ra); **2.** 1528 'nem lovasított, gyalogos katona, gyalog- | unberitten, Fuß- <Soldat>' (SzékK. 277); **3.** 1787 'egyszerű | einfach' (NSz.) | <HSZ> **1.** 1517 'saját lábán | zu Fuß' # (DomK. 119); **2.** 1638 'eszköz nélküli, kézi | ohne jegliches Werkzeug, von Hand' (SzT.) **Sz:** ~**ol** 1566 *gyalogalni* [sz.] (Heltai: Fab. 23) | ~**os** 1597 *gialoghosoknak* 'gyalogkatona | Infanterist' (SzT.); 1764 'gyalog járó | Fußgänger' (SzT.) | ~**ság** 1662 *gyalogság* 'gyalogkatonaság | Infanterie' (SzT.)

■ Örökség, finnugor kori tö magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (KH.) *jal* 'láb'; md. (E.) *jalgo*, (M.) *jalga* 'gyalogosan'; finn *jalka* 'lábfej; láb'; lp. (norv.) *juol'ge* 'láb' [fgr. **jalka* 'lábfej; láb']. (△) A szókezdő, ill. a szó belseji mássalhangzóhoz vö. →*gyakor*, ill. →*halad*. Ha a tő összefügg a →*jár*-ral, akkor egy egykori igenévszóval számolhatunk. A végződés -g névszóképző; vö. →*felleg*, →*kéreg* stb. Határozószói szerepe ragtalan határozói használatból alakulhatott ki; vö. →*épkézláb*, →*mezítláb* stb. (△) A *gyalog* és a →*loll* etimológiai összekapcsolása kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; NytudÉrt. 40: 225; MSzFE.; TESz.; EWUng.; Honti: NyÓtör. 97 • Vö. *gyalog-, jár, táv-*

gyalog-

I. ~út **A:** 1320 *Petegyaluguta* [HN.] (Oklsz.); 1435 *gyalogwtha* (MNY. 26: 149) **J:** 'gyalogos közlekedésre használt, (esetleg épített) keskenyebb út | Fußweg' # | ~**híd** **A:** 1519 *ghyaloghyd* (Oklsz.) **J:** 'gyalogos közlekedésre használt híd | Brücke für Fußgänger' | ~**ösvény** **A:** 1569 *gyalogh Eösswenyen* (SzT.) **J:** 'keskeny, kitaposott ösvény | Fußpfad' # | ILYENEK MÉG: ~**kapu** 'kapu gyalogosok számára | Tor für Fußgänger' (1585 k.: Gl. *kapu* a.); ~**ajtó** 'ajtó gyalogosok számára | Tür für Fußgänger' (1652: SzT.)

II. ~fenyő **A:** 1450 *Gyalogfenyew* (MNY. 61: 486) **J:** 'boróka | Wacholder' | ~**borsó** **A:** 1765 *Gyalog borso* (SzT.) **J:** 'alacsonyabb növésű, nem kúszó borsófajta | Gartenerbse' – De vö. 1697 *Gyalogh kerti borso* 'ua.' (SzT.) | ~**bab** **A:** 1795 *gyalog babnál* (NSz.) **J:** 'bokorbab, paszuly | Buschbohne' | ILYENEK MÉG: ~**olajfa** 'farkasboroszlán | Seidelbast' (1745: MNY. 5: 187); ~**bodza** 'a bodzával rokon, kórós, élő növény | Ackerholunder' (1783: NSz.)

III. ~nép † **A:** 1530 *Gyaloghnpes* [sz.] (KL. 85.) **J:** 'gyalogos katona | Fußsoldat' | ~**hadnagy** † **A:** 1592 *Gialogh hadnaggiat* (SzT.) **J:** 'a gyalogság parancsnoka | Kommandant bei der Infanterie' | ~**kapitány** † **A:** 1609 *gialog Capitan* (SzT.) **J:** **1.** 1609 'a gyalogság parancsnoka | Kommandant bei der Infanterie' (SzT.) (↑); **2.** 1823–1830 'gyalogsági százados | Hauptmann der Infanterie' (SzT.) | ILYENEK MÉG: ~**darabont** 'gyalogos katona | Infanterist' (1621: SzT.); ~**hajdú** 'nem lovas, gyalogos hajdú | unberittener Heiduck' (1637: MNY. 68: 479)

IV. ~szék † **A:** 1566 *galogh zek* (Oklsz.) **J:** 'zsámolyszék, lábtartó zsámoly | Fußbank; Schemel' | ~**kert** † **A:** 1639 *gialogh kert* (SzT.) **J:** 'alacsony kerítés, sövénykerítés | niedriger Zaun' | ~**pad** † **A:** 1693 *Gyalogh Pad* (SzT.) **J:** 'pad(ocs)ka, kis pad | Bänkchen' | ILYENEK MÉG: ~**gyepű** 'alacsony kerítés, sövénykerítés | niedriger Zaun' (1744: SzT.); ~**pajta** 'kisebb fajta istálló | kleiner Stall' (1803: SzT.)

V. ~zászló † **A:** 1579 *gyalog zazlohoz* (SzT.) **J:** 'a gyalogsági zászló | Fahne der Infanterie' | ~**pajzs** † **A:** 1587 *Gyalogh pais* (Oklsz.) **J:** 'gyalogkatonai kis pajzs | Schild für einen Infanteristen'

VI. ~ember Δ **A:** 1590 *Gjalogh ember* (SzT.) **J:** 'gyalogos, gyalogjáró | Fußgänger' | ~**posta** † **A:** 1600 *gyalogh postat* (SzT.) **J:** '(gyalogos) küldönc | Fußbote' | ~**követ** Δ **A:** 1846 *gyalogkövet* (NSz.) **J:** 'gyalogposta, (gyalogos) küldönc | Fußbote' | ILYENEK MÉG: ~**betyár**

'nem lovon járó, kisebb stílű betyár | unberittener, unansehnlicher Straßenräuber' (1851: NSz.); ~**béres** 'kisebérés, ostoros gyerek, gulyáslegény | Ochsenknecht' (1856: NSz.)

VII. ~szerben † **A:** 1596 *gialog szerben* (NySz.) **J:** 'gyalog, gyalogosan | zu Fuß' | ~**szerrel** × **A:** 1694 *gialok szerrel* (SzT.) **J:** 'gyalog, gyalogosan | zu Fuß'

VIII. ~szán **A:** 1732 *gialog szánnal* (SzT.) **J:** 'kézzel húzott szán | handgezogener Schlitten' | ~**hintó** Δ **A:** 1793 *gialog hintó* (NSz.) **J:** 'rendszerint két ember által vitt személyszállító eszköz | Sänfte' | ~**szekér** † **A:** 1832 *gialogszekereken* (Minerva 8./1: 26); 1847 *gialog szekér* (SzT.) **J:** 'kézikocsi, talicska | Handkarren' | ILYENEK MÉG: ~**kocsi** 'hord(ozó)szék | Tragsessel' (1823–1830: SzT.)

IX. ~sáska **A:** 1787 *gialogsáskának* (NSz.) **J:** 'sáska lárvája | Larve der Heuschrecke' | ~**lepe** **A:** 1893 *gialog-lepe* (MTsz.) **J:** 'tetű | Laus' | ~**béka** **A:** 1935 *gialogbéka* (Ujság 1935. máj. 26.: 33); 1957 *gialogbéka* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'varangyos béka | Kröte'

■ Összetételi előtag, azonos →*gialog* szóval. | ⊕ Az előtag jelentése szorosan kötődik a →*gialog* háromféle (főnévi, melléknévi, határozószói) jelentéséhez. Az első csoportban a 'gyalogosoknak való' jelentésben. A 2., 4., 9. csoport 'alacsony, kicsi' jelentésének alapja a földhöz, talajhoz kötöttség. A 3., 5. csoportban a →*gialog* 'a gyalogságot illető, általuk használt' jelentésben áll. A 6. csoportban az előtag jelzői funkcióban áll, a 7. csoportban ellenben, ahol megszilárdult ragos alakokról van szó, határozószóként használatos. A 8. csoportban a →*gialog*-nak a 'gyalogos emberek által mozgásba hozott vmi', a 9. csoportban a 'nem repülő, nem ugró <állat>' a jelentése. – A második tag (címszók kivételével): *szerben*, *szerrel* (→*szer*¹); *lepe* (→*lepke*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bab*, *béka*, *borsó*, *ember*, *fenyő*, *gyalog*, *hadnagy*, *híd*, *hintó*, *kapitány*, *kert*, *követ*, *lepke*, *nép*, *ösvény*, *pad*, *pajzs*, *posta*, *sáska*, *szán*², *szék*¹, *szekér*, *szer*², *út*, *zászló*

gialom × [4] **A:** 1291 ? *Galmar* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 162); 1292 ? *Gyolma* [sz.] (AOH. 20: 140); 1323/ *Gyalmastou* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1450 k. ? *Gyallumfenek* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 238); 1478 *Gyalom* [HN.] (OkI Sz.); 1550 k. *gyalom* (KolGl.); 1644 *gialamolhatni* [sz.] (MNY. 10: 369) **J:** 'hosszú kerítőháló, amelynek közepén zsák van | Zugnetz'

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊖ Csu. *šilam*; – CC. *ilim*; türkm. *yilim*; stb.: 'vonóháló' [? < török **yil*- '(össze)köt, kötöz, köt, fűz, csomóz']. ⊗ Megfelelői: vog. (T.) *jalə-m*; osztj. (Ko.) *jatəm*; cser. *šilim*: 'vonóháló'. ⊕ A magyarba átkerült alakja: **jalim*. A szó eleji köztörök *y* ~ csu. *š* ~ m. *gy*-hez vö. →*gyom*, →*gyűrű*¹, →*gyűrű*²-stb. ⊕ A →*gialog* tövével való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNY. 3: 163, 16: 114; TESz.; MNY. 84: 70, 85: 445; EWUng.

gyalu **A:** 1416 u.¹ *galultatot* meg [sz.] (BécsiK. 110); 1763 *gyallu* (Bakos J.: Szműv. 10); 1768 *gyallo* (Bakos J.: Szműv. 11) **J:** 1. 1416 u.¹ 'forgácsoló kéziszerszám | Hobel' # (BécsiK. 110) (↑); 2. 1597 'zöldségfélék felaprítására szolgáló szerszám | Hobel für Futter, Gemüse usw.' (OkI Sz. *répa-gyalu* a.); 3. 1795 'talajsimító, földgyalu | Planierbagger' (NSz.) **Sz:** ~1 1416 u.¹ [sz.] (BécsiK. 110) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az ugor korból. | ⊖ Vö. vog. (T.) *jar* 'kaparó(vas)', *jark*- 'vakar, gyalul, farag, vág' [ugor **jðrə* 'kaparó(vas), gyalu; vakar, gyalul']. ⊕ A magyarázat feltevése szerint egy ugor **r* > m. *l* hangváltozás ment végbe. – A szó eleji **j* > m. *gy*-hez vö. →*gialog*. ⊕ Egy ótörök nyelvből való származtatása kevésbé valószínű, a szó

összefüggése a →*gyalog* tövével téves. (⇒) A magyarból: rom. (N.) *gealău*; ukr. (Kárp.) *дàлiв, дàлiвe*: 'gyalu'. (↷) Nem tartozik ide: *zalu* (1395 k.: BesztSzej. 754.); vö. →*szalu*.

MSzFE.; TESz.; MNy. 85: 446; EWUng.

gyaluszik → *gyalut*

gyalut † **A**: 1608 *gialutia* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 296) **J**: 'mérsékel; csökken(t) | mäßigen; mindern'

gyalat † **A**: 1619 el *gyalatot* [sz.] (NySz.) **J**: 'érzéketlenné tesz | unempfindlich machen'

gyaluszik × [3] **A**: 1647 neki *gyaluszik* [▽] (NySz.); 1886 *gyaludik* (Nyr. 15: 45) **J**: **1.** 1647 'érzéketlenné válik | unempfindlich werden' (NySz.) (↑); **2.** 1886 'csillapodik, enyhül | nachlassen, sich lindern' (Nyr. 15: 45) (↑)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⇒) A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég *-t* műveltető képző, ill. *-sz* gyakorító-visszaható képző. A *gyaluszik* ~ *gyaludik* töváltozathoz vö. →*gyarapodik*, →*cselekedik* stb. (↷) Ugyanebből a töből keletkezett szintén műveltetői képzővel: *gyalít* 'lecsendesít, megnyugtat, csillapít, enyhít' (1873: Nyr. 2: 135).

TESz.; EWUng.

gyám → *gyámol*

gyámol † **A**: 1456 k. *gyamolnak* (SermDom. 2: 334); 1590 *gyámolúl* (KárBibl. 1: 610); 1604 *Gyámoly* (Szenczi Molnár: Dict. *Pedámen* a.) **J**: **1.** 1456 k. 'táplálék; támasz, segély | Ernährung; Unterstützung (abstr.)' (SermDom. 2: 334) (↑); **2.** 1493 k. 'zsámoly; támasztó váz | Schemel; Stützgestell' (FestK. 394) **Sz**: ~**ít** 1456 k. *gyamoloha* (SermDom. 2: 555) | ~**talán** 1553/ *Giamoltalan* (Tinódi: Cronica Gl'a)

gyám **A**: 1787 *Gyám* (NSz.) **J**: **1.** 1787 'gondviselő | Vormund' # (NSz.) (↑); **2.** 1808 'támasz | Stütze' (Sándor I.: Toldalék) **Sz**: ~**kodik** 1835 *Gyámkodásának* [sz.] (TudGyűjt. 19/9: 76); 1843 *gyámkodni* [sz.] (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **gyámol** belső keletkezésű, de kialakulásmódja vitatott. | **1.** Származékszó egy fiktív töből. | (⇒) A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég deverbális vagy denominális névszóképző; az alaktanához vö. →*fogoly*¹, *fonál* (→*fon*) stb., ill. →*fial*, →*személy* stb. **2.** Szóhasadás. | (⇒) A →*zsámoly* '(láb)zsámoly' szóból keletkezett; ennek a magyarázatnak a fonetikai alapja egy szó eleji *ž* lehetett. Emellett az értelmezés mellett szól az a körülmény, hogy a *gyámol* a bibliafordításokban gyakran mint a →*zsámoly* megfelelője fordult elő.

■ A **gyám** elvonás. | (⇒) A *gyámol*-ból tudatos elvonással keletkezett a nyelvújítás korában.

■ A **gyámol** szófajváltás. | (⇒) A *gyámol* 'alátámaszt' (1616: NySz.) ige a *gyámol* főnévből szófajváltással keletkezett.

TESz.; NytudÉrt. 88: 51; EWUng. • Vö. *zsámoly*

gyánánt **A**: 1519 *gyanant* (JordK. 564); 1544 *gyaránt* [?✍] (RMKT. 2: 240); 16. sz. *gialant* (RMNy. 2/2: 2); 1754 *gyánánt* (NSz.); 1770 *Gyanán, gyénánt* (Kalmár: Prodr. 171) **J**: 'vminek a minőség(é)ben, vminek az alakjában, vmiként | in der Eigenschaft, in der Form, als (ob) ...' #

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy toldalékolt főnév szófajváltásával. | (⊕) A *gyanánt* '(vki) feltételezése, feltevése szerint' (→*gyanú* ~ *gyanó* + -a E/2. személyű birtokos személyjel + -n és -t helyrag) szóból keletkezhetett. A -t helyragnak nyomatékosító funkciója lehet. A szó belseji *r*-es változathoz vö. →*alsó*; a szó belseji *n* ~ *l* hangokhoz vö. *danol* (→*dal*) stb. A szó birtokos szószerkezetben névutóvá vált, 'vki feltételezése, feltevése szerint' > 'mást gyanítva, sejtve, vélve' > 'más helyett mint..., más képében'. (⊖) Ugyanebből az alapszóból, hasonló fejlődéssel alakult: *gyanaján* 'vmiként, vmi formájában' (1519: CornK. 164); *gyanába* 'ua.' (1522: KeszthK. 171). (⊕) Az értelmezés, miszerint a *gyanánt* a *gyanaján*-ból (↑) keletkezett, téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyanú*

gyanta A: 1213/ ? *Genta* [HN.]; *Gyonta* [HN.] (VárReg. 256., 263.); 1500 k. *gyentha* (TemGl. 68); 1525 k. *Gjwnthar* (MNY. 11: 81); 1533 *Gonta* (Murm. 1551.); 1539 *giantar* (OklSz.); 1542 *gentharos* [sz.] (OklSz.); 1550 k. *gyantha* (KolGl.); 1598 *Gyontárnál* (NySz.); 1611 *Gyánta* (Szenczi Molnár: Dict.); 1669 *jánta* (MNY. 69: 424); NYI. *gyēnta* (ÚMTsz.) J: 1. 1500 k. ? 'borostyánkő | Bernstein' (TemGl. 68) (↑), 1519/ 'ua.' (OklSz.); 2. 1525 k. 'egyes fajtákból, főleg a fenyőkből előszivárgó sűrű, ragacsos folyadék | Harz, Geigenharz' # (MNY. 11: 81) (↑); 3. 1542 'máz | Glasur' (OklSz.) (↑) Sz: ~s 1542 (OklSz.) (↑) | ~z 1604 *Gyantazom* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Vándorszó. | (⊖) Ném. (R.) *kentner*; blg. *янтар*; cseh *jantar*; ukr. *янтар*; or. *янтарь*; stb.: '(fenyő)gyanta'; vö. még lat. (k.) *gentarum* 'ua.'. Az oroszból terjedt el [balti nyelvekből ered; vö. litv. *gintāras*, *giñtaras*, *geñtaras*; lett *dzītars*, *dzintars*: 'ua.']. (⇒) Az átadó nyelv tisztázatlan. (⊕) A *gyanta* változat az eredeti *gyantár* változat egy toldalékolt alakjából keletkezhetett, az eredeti zárt szótag *r*-jének kiesésével. A 2., 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊕) A *gyantár* változatnak a középlelatinból (↑) való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzJisz. 833; TESz.; EWUng.

gyanú [5] A: 1233 ? *Gyanow* [HN.] (FNESz. *Gyanógeregye* a.); 1372 u./ *gyanakoduan* [sz.] (JókK. 159); 1401 *Gyanos* [sz.] [SZN.] (MNY. 10: 80); 1573 *gyanwba* (SzT.) J: 'sejtés, gyanakodás, kételkedés, bizalmatlanság | Verdacht, Argwohn' # Sz: **gyanakodik**, **gyanakszik** 1372 u./ [sz.] (JókK. 159) (↑); 1570 *gyanakožom* (MNY. 38: 133) | ~s 1401 [SZN.] (MNY. 10: 80) (↑); 1529 *gyanos* <MN> 'gyanakodó | argwöhnisch' (VirgK. 134); 1577 'féltékeny | eifersüchtig' (KolGl.) | **gyanít** 1416 u./³ *ganeit̃atok* (AporK. 57) | **gyanakodás** 1456 k. *gyanakodařih* (SermDom. 2: 573) | ~ság 1474 *ganofag* (BirkK. 5) | ~ságos 1474 *ganofagoσ* (BirkK. 6) | ~sít 1649 *gyanusitják* (Szily: NyÚSz.) | ~tlan 1792 *gyanútlan* (NSz.) | **gyanakvás** 1847 *gyanakvás* (PestiD. 1847. nov. 25.: 1534); 1863 *gyanakvás* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *gyanútlan* származékszó a nyelvújítás korában keletkezett. (⊕) A *Gyonon* [SZN.] (1213/: VárReg. 150.) idetartozása, akárcsak a lat. *Ianus* [SZN.]-ből, ill. az ol. *Giano* [SZN.]-ből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNY. 83: 207; EWUng. • Vö. *gyanánt*, *gyanúper*

gyanúper A: 1614 *gyanú perrel* [? ✎] (Pázmány: ÖM. 5: 32); 1844 *Gyanu-per* (Ballagi M.: MNMZsebsz.) J: 'gyanú, bizalmatlanság, kétely, sejtés | Argwohn'

■ Tükörfordítás latin minta alapján, összetett szó. | (⊖) Vö. lat. (k.) *causa suspicionis* 'gyanúper', tkp. 'gyanúval kapcsolatos per, peres ügy'. (⊕) A kifejezés részben azon alapul, hogy elfoglultsági aggály (gyanús bírák) miatt a legfelsőbb bíróság elé terjesztették az ügyet,

részben pedig azon, hogy valakit a pusztá gyanú alapján is megvádolhattak. Eredetileg a magyarban is ugyanezt jelentette, jelentésszűküléssel keletkezett a 'gyanú, bizalmatlanság' jelentés következtében. – A magyarban a →*gyanú* + →*per*¹ 'jogvita, per(es ügy)' szavakból keletkezett. – Ma csak a *gyanúperrel él* szó szerkezetben használatos.

📖 O. Nagy: MiFán 133; TESz.; Nyr. 91: 476; EWUng. • Vö. *gyanú*, *per*¹

gyapjú [5] **A:** 1332–1337 *Gapyo* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 621); 1332–1337 *Gapid* [sz.] [HN.]; *Gapyu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 621); 1395 k. *gepiu* (BesztSzj. 1011.); 1416 u.¹ *gapiamat* (BécsiK. 182); 1566 *gyaptyut* (NySz.); 1587 *Japiūt* (SzT.); NYJ. *dzsapcsi* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1332–1337 ? 'a juh göndör, fűrtös szőrzete, különösen lenyírt állapotban v. fonállá feldolgozva | (Schaf)wolle, Vlies' # (Györffy: ÁMTF. 1: 621) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1011.) (↑); **2.** 1673 'gyapjas szőr a növények levelén, szárán | Wollhaar (Bot)' (NySz.); **3.** 1935 'sarjú; sarjadzás | Grumt; Entsprießen' (Csűry: SzamSz.); **4.** 1940 'szörme | Pelzwerk' (MNy. 37: 211) **Sz:** **gyapjas** 1470 Egidio *Gyapyas* [szN.] (Oklsz.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. Kāšγ. *yapaqu*; oszm. *yapağı*, *yapak*; bask. *yabaya*; kirg. *žabagi*: 'állat gyapja, gyapjú, (birka)gyapjú' [< török **yap-* '(be)fed, takar']. (⊕) A magyarba átkerült alakja: **ĵapayu*; a hangtanához vö. →*borjú*. – A 2., 3. jelentés metafora, a 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 MNy. 3: 163, 51: 312; TESz.; Ligeti: TörK. 69; EWUng. • Vö. *gyapot*

gyaponik Δ **A:** 1456 k. meg *gapontja* [sz.] (SermDom. 2: 490); 1470 meg*ĵapontja* [sz.] (SermDom. 2: 490); 1519 k. megh *gĵaponek* [▽] (DebrK. 542); 1527 ffl *gyopont* [sz.] (ÉrdyK. 465); 1881 *gyappanik* (Nyr. 10: 471) **J:** **1.** 1456 k. 'gerjed, lángra gyúl | entflammen' (SermDom. 2: 490) (↑); **2.** 1519 k. 'meg-/feldühödik, dühbe gurul, megharagszik, méregbe jön | in Zorn geraten' (DebrK. 542) (↑)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég mozzanatos képzőnek tűnik.

📖 TESz.; EWUng.

gyapot **A:** 1372 u./ *gĵapotual* (JókK. 68); 1395 k. *gaputh* (BesztSzj. 698.); 1494 *Gyopoth* (Oklsz.); 1494 *gyapoth* (Neumann: Registrum 1950.); 1560 k. *gyapotth* (GyöngySzt. 3230.); 1721 *gĵapattal* (SzT.) **J:** **1.** 1372 u./ 'pamut | Baumwolle' # (JókK. 68) (↑); **2.** 1833 'gyapjú | Wolle' (Kassai: Gyökerésző 2: 256); **3.** 1889 'vatta | Watte' (MNy. 5: 187)

■ Valószínűleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. [< török **yap-* '(be)fed, takar']. Vö. még Kāšγ. *yapiq* 'beterített, fedett'; oszm. *yapık* 'nyeregtakaró, lótakaró', (R.) *yapaq* 'állat gyapja, gyapjú' stb. (⊕) A magyarba átkerült alak **ĵaput*. A szó belseji γ (g) kieséséhez vö. →*bér*, →*igy* stb. A származtatás gyenge pontja a török szó ritka adatoltsága. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊕) A →*gyapjú* szóból szóhasadással való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 43; Ligeti: TörK. 33: 528; EWUng. • Vö. *gyapjú*

gyár → *gyárt*

gyarap → *gyarapodik*

gyarapik → *gyarapodik*

gyarapít → *gyarapodik*

gyarapodik [3] **A:** 1518 k. *gyarapogyatok* [d-j] (SándK. 32); 1519 *gyaropodny* [sz.] (JordK. 798); 1535 *gyorapodik* [▽] (NySz.); 1573 *gyaporodik* (NySz.); 1582 *gyaporoszik* (NySz.); 1713 *gyaporod* (NySz.); 1768 *gyarapadatt* (SzT.); 1867 *gyarapszik* (NSz.) **J:** 'sokasodik, (meg)sokszorozódik | sich (ver)mehren' #

gyarapik Δ **A:** 1527 *gyoropyk* vala [▽] (ÉrdyK. 543); 1892 *Gyarapik* (Nyr. 21: 329) **J:** 'gyarapodik, sokasodik | sich (ver)mehren'

gyarapít **A:** 1548 *gáparitá* (SzZsolt. 154a); 1621 *Gyarapitom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1660 *gyaporicsa* [*gyaporít* □] (NySz.) **J:** 'sokasít, (meg)sokszoroz | (ver)mehren' #

gyarapul Δ **A:** 1770 *gyarapulva* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'gyarapodik, sokasodik, (meg)sokszorozódik | sich (ver)mehren'

gyarap † **A:** 1784 *gyarap* (Baróti Szabó: KisdédSz. 29) **J:** 'szapora | fruchtbar'

■ A szócsalád alapja, a **gyarapik** származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő bizonytalan, esetleg ótörök eredetű és a →*gyárt* tövével lehet összefüggésben; ennek a származtatásnak leginkább jelentéstani nehézségei vannak. A szóvég mozzanatos képző; az alaktanához vö. →*állapik*, →*hagyap* stb. A szócsalád további igéi a *gyarapik*-ből gyakorító-visszaható képzővel (*gyarapodik*, *gyarapul*), ill. műveltető képzővel (*gyarapít*) keletkeztek. A *gyarapodik* ~ *gyarapszik* töváltozathoz vö. →*cselekedik*, *dicsekszik* (→*dicső*) stb.

■ A **gyarap** elvonás. | ⊕ Az igéből keletkezett nyelvújítási elvonás.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: *gyapor* 'termékeny; tápláló' (1604: Szenczi Molnár: Dict.), elvonás a *gyarapodik* ige (R.) *gyaporodik*, *gyaporoszik* változataiból.

📖 TESz., *gyapor* a. is; StUASuppl. 1: 84; Benkő: FiktI. 159; EWUng. • Vö. *gyárt*

gyarapul → *gyarapodik*

gyarlík → *gyarló*

gyarló **A:** 1456 k. *garlofagus* [sz.] (SermDom. 2: 142); 1512 k. *yarlo* (WeszprK. 54); 1566 *iárló* (NySz.); 1732 *Gyalló* (NySz.) **J:** 1. 1456 k. 'bűnre hajló, esendő {ember} | fehlbar {Mensch}' # (SermDom. 2: 142) (↑); 2. 1470 'erőtlen, gyenge, silány | hinfallig, schwach' # (SermDom. 2: 170) **Sz:** ~**ságos** 1456 k. (SermDom. 2: 142) (↑) | ~**ság** 1474 *garlofagoknak* (BirkK. 1)

gyarlík Δ **A:** 1815 *Gyarlaní* [sz.] (NSz.); 1831 *gyarlík* [▽] (Kreszn.) **J:** 1. 1815 'lankad, gyengül | ermatten, nachlassen' (NSz.) (↑); 2. 1831 'hibáz, botlik; belekeveredik vmibe | fehlen; sich verstricken' (Kreszn.) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **gyarló** valószínűleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšy. *yarliḡ*; CC. *yarli*, *yārli*; tat. *yarli*; stb.: 'szegény, nyomorult' [? < török **yar* 'üresség']. (⊕) A magyarba átkerült alakja: **jarliḡ*. A török szóvégi *ḡ* a magyarban először spirantizálódott (*y*), aztán vokalizálódott; vö. még →*tarló*, →*tiló* stb. A jelentések feltehetőleg egy korábbi török 'boldogtalan, szerencsétlen' jelentés alapján magyarázhatók.

■ A **gyarlík** belső keletkezésű. | (⊕) Úgy keletkezett, hogy a *gyarló*-t tévesen folyamatos melléknévi igenévként értelmezték.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik a mára elavult *gyarlódik* 'elromlik, tönkremegy <erkölcsileg>' (1770: NSz.), amely vagy egy származékszó a *gyarló*-ból vagy tudatos szóalkotás egy kikövetkeztetett *gyarl-* töből *-ódik* visszaható képzővel. (⊕) Az ótörökből való egyéb származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 3: 163, 58: 487; TESz.; Doerfer: TE. 4: 158; Ligeti: TörK. 266; EWUng.

gyarmat A: 1795 *Gyarmat* (Szily: NyÚSz.) J: 'meghódított v. megszállt terület | Kolonie' # Sz: ~**osít** 1829 *gyarmatosított* [sz.] (Európa 3: 308)

■ Különféle összetételek utótagjának önállósulása. | (⊕) Olyan helynevekből keletkezett, mint *Fehérgyarmat* (1619: FNEsz.), *Füzesgyarmat* (1635: FNEsz. *Hontfüzesgyarmat* a.) stb., amelyeknek a második tagját – *gyarmat* – a nyelvújítás korában tévesen 'település, telep, gyarmat' jelentésűnek tartották. A szó tulajdonképpen a *Gyermatu* (vö. *kouptov γερμάτου* (950 k.: ÓMolv. 8)) törzsnévvel azonos; ez bizonytalan eredetű, esetleg ótörök jövevényszó.

📖 Németh Gy.: HonfKial. 253; NytudÉrt. 40: 231; TESz.; NyK. 71: 140; MNy. 75: 135; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *fehér, fűz*²

gyárt A: 1322 *Ziugartholaca* [sz.] [HN.] (Oklsz. *szij* a.); 1461 k. ? *Garatoth* [sz.] [SZN.] (MNyTK. 105: 5); 1480 *Sywegyartho* [sz.] [SZN.] (Oklsz. *süveg* a.); 1495 *Zekergyartho* [sz.] (Neumann: Registrum 2965.); 1506 *gyaratoḡa* [sz.] (Winklk. 125r); 1795 *Gyártani* [sz.] (MNy. 75: 255) J: **1.** 1322 'termel, előállít, készít | erzeugen, herstellen' # (Oklsz. *szij* a.) (↑); **2.** 1604 'átdolgoz, kidolgoz, megművel | bearbeiten' (Szenczi Molnár: Dict. *Agérat* a.); **3.** 1835 'gyári úton nagy mennyiségben készít | fabrikmäßig erzeugen' # (Kunoss: Gyal. *Fabricál* a.) Sz: ~**ó** 1322 [HN.] <POLY MN-I IGENÉV> (Oklsz. *szij* a.) (↑); 1395 k. ne[re]gg³átor [ɔ: g³arto] 'termelő, gyártó, előállító, készítő | Erzeuger' (BesztSzj. 987.) | ~**mány** 1836 *gyártmányoknak* (HazKülfTud. 1836. márc. 9.: 156); 1845 *gyártmány* (Szily: NyÚSz.)

gyár A: 1830 *gyárok* (Széchenyi I.: Hitel 184) J: '(ipari) termelőüzem | Fabrik, Werk' # Sz: ~**os** 1833 *gyárosi* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **gyárt** jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *śurat-*; – kök-török *yarat-*; tat. *yarat-*; stb.: '(meg)teremt, alkot' [< török **yara-* 'illik, megfelel']. (⊕) A magyarba átkerült alakja: **jarat-*; a szó elejéhez vö. →*gyalom*. A *gyarat* változat volt az eredeti, amelyből a *gyárt* keletkezett, főleg a toldalékos alakokban esett ki a második, nyílt szótagbeli magánhangzó; az alaktanához vö. →*pajta*, →*sárkány* stb. A 3. jelentés a *gyárt* alakhoz kapcsolódik.

■ A **gyár** elvonás. | (⊕) A nyelvújítás korában lett elvonva az igéből.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Korábbi megnevezés erre: *gyártalom* 'gyár, üzem, telep' (1800: Szily: NyÚSz.).

📖 KSz. 6: 380; Gombocz Z.: BTLw.; TESz., *gyarat* a. is; EWUng. • Vö. *gyarapodik*

gyász **A:** 1416 u.¹ *gazolkodic* [sz.] (BécsiK. 185); 1456 k. *iazba* (SermDom. 1: 309) **J:** <FN>
 1. 1416 u.¹ 'szeretett személy halála miatt érzett bánat, fájdalom | Trauer' # (BécsiK. 185) (↑);
 2. 1490 k. 'fekete öltözék v. szalag, amelyet halál esetén a hozzátartozók stb. viselnek | Trauerkleid; Trauerflor' # (MNY. 25: 90); **3.** 1787 'az az időszak, amely alatt vkinek a halálát gyászolják | Trauerzeit' # (NSz.) | <MN> 1796 'siralmas, szánalmas; élehetetlen, ügyefogyott <személy> | kläglich; unbeholfen <Person>' (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1416 u.¹ [sz.] (BécsiK. 185) (↑) | ~**olkodik** 1416 u.¹ 'gyászol, gyászban van, gyászt visel, sirat | trauern' (BécsiK. 185) (↑)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšy. *yās* 'kár, veszteség; halál'; KB. *yas* 'bánat, szomorúság; kár'; oszm. *yas* 'bánat, szomorúság'; stb. [? < arab *ya* 's 'kétségbeesés']. (△) A magyarba átkerült alakja a **jas* lehetett. A főnévi 2., 3. jelentés metonímia; a melléknévi jelentés metafora.

📖 MNY. 3: 164; Nyr. 45: 214; TESz.; Ligeti: TörK. 117; EWUng. • Vö. *gyász*-

gyász-

~**ruha** **A:** 1724 *gyász-ruha* (NSz.) **J:** 'a gyász jeleként viselt (fekete) ruha | Trauerkleid' | ~**nap** **A:** 1783 *gyász-napokat* (NSz.) **J:** 'gyászos, szomorú nap; gyászos esemény (évfordulójának) napja | Trauertag' | ~**fátyol** **A:** 1787 *gyász fátyollal* (NSz.) **J:** 'a gyász jeléül hordott fekete fátyol | Trauerschleier' | ~**hír** **A:** 1790 *gyász-hír* (NSz.) **J:** 'vkinek elhunytát közlő hír; szomorú eseményről, elemi csapásról szóló hír | Trauerbotschaft, -nachricht' | ~**eset** **A:** 1801 *Gyász-esetnek* (NSz.) **J:** 'az a szomorú esemény, hogy vki meghalt; haláleset | Trauerfall' | ILYENEK MÉG: ~**beszéd** 'beszéd, amelyet vkinek a temetésén mond a pap v. vki más; búcsúztató | Trauer-, Leichenrede' (1832: NSz.); ~**szertartás** 'haláleset, temetés alkalmával végzett egyházi, ill. temetési szertartás | Trauerzeremonie' (1832: NSz.); ~**menet** 'a halott koporsóját a temetéskor a sírhoz kísérő menet; ünnepélyes gyászkíséret | Trauerzeug' (1837: NSz.); ~**induló** 'lassú ütemű, rendszerint moll hangnemben írt induló, amelyet temetésen szoktak játszani | Trauermarsch' (1842: NSz.); ~**jelentés** 'vkinek a halálát tudató közlemény | Traueranzeige' (1863/: NSz.)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*gyász* szóval. | (△) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Trauerkleid*, *Trauertag*, *Trauerfall* stb. – A második tag a magyarban (címszók kivételével): *eset* (→*esik*) stb. (◡) Ugyanevvel az előtaggal a magyarban keletkezett összetételek: (R.) *gyászdomb* 'sír' (1790: MNY. 7: 22); *gyászvitéz* 'szánalmas alak, szerencsétlen, nyomorult' (1836: NSz.); *gyászvitéz* 'temetőszolga' (1846/: NSz.); *gyászhuszár* 'egyenruhába öltöztetett alkalmazott a temetési szertartásnál' (1910: NSz.).

📖 EWUng. • Vö. *esik*, *fátyol*, *gyász*, *hír*, *nap*¹, *ruha*

gyatra **A:** 1713 *Gyarta* (EWUng.); 1838 *Gyatra* (Tzs.); NYJ. *gyëtra* (MTsz.) **J:** 'gyenge, rossz minőségű, silány | elend, dürrftig, schäbig' #

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó a nyelvújítás korában került be az irodalmi nyelvbe.

📖 TESz.; EWUng.

gyaur **A:** 1542/ *kauort* (Tinódi: Cronica 13b); 1548 *gyawrt* (LevT. 1: 51); 1636 *csyafir* (MonTME. 4: 385) **J:** 'a magyarországi török hódoltság idején a törökök szempontjából) nem mohamedán, tehát nem igazhitű <személy> | Nichtmuslim'

■ Oszmán-török eredetű, szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *kâfir* [ejtsd: *t'āfir*], *gâvur* [ejtsd: *d'aur*] 'hitetlen, nemmuszlim'; – vö. még szbhv. (N.) *çâfir*, *đaur*, *kaur* 'ua.'. Az

oszmánban az újperzsa *kāfir* 'hitetlen' szóból [< arab *kāfir* 'ua.']. (≈) Megfelelői: rom. *ghiaur*; blg. *zəpyr*; stb.: 'ua.'

📖 Kniezsa: SzJIsz. 650; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 205; EWUng.

gyáva **A:** 1725 *Gyáva* (Nyr. 38: 315); NYJ. *gyapaj* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1725 'együgyű, ostoba | dumm' (Nyr. 38: 315) (↑); **2.** 1725–1764/ 'olyan <személy, csoport>, aki fél a veszélytől, a nehézségektől; félénk, gyámoltalan | feig; unbeholfen' # (NSz.); **3.** 1794 'érzékeny; zsenge | empfindlich; jung, zart' (NSz.) | <FN> **1.** 1793 'ostoba ember | Dummkopf' (NSz.); **2.** 1808 'gyáva, bátortalan ember | Feiling' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó belseji *v ~ p* viszonya tisztázatlan. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése téves.

📖 TESz.; EWUng.

gyehenna **Δ A:** 1508 *gehenna* (DöbrK. 411); 1590 *Gehennánac* (MNY. 36: 243); 1891 *gehenne* (Füredi: IdSz.); NYJ. *gyēhenna* (MTsz. *gēhenna* a.) **J:** 'pokol | Hölle'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat., (e.) *gehenna*, (h.) *Geenna*, *Gehenna* 'pokol' [< gör. (bibl.) *γέεννα* 'ua.']. Forrása: héber *gēhinnōm* 'a kínszenvedések helye', (kés.) 'pokol'; vö. még héber *gē ben Hinnōm* 'Hinnom fiának völgye <Jeruzsálem közelében, ahol Molochnak emberáldozatot mutattak be>'. (≈) Megfelelői: ném. *Gehenna*; fr. *géhenne*; stb.: 'pokol'. A Bibliából vált elterjedtté. (△) A szó eleji *gy*-vel való kiejtés a hazai latinságra megy vissza, a korábbi változatok is -*gy*-vel hangzottak → *gyömbér*.

📖 Melich: SzJIsz. 1/2: 261; TESz.; EWUng. • Vö. *zseníroz*

gyékény **A:** 1219/ ? *Geken* [HN.] (VárReg. 82.); 1252 *Gekenusthu* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1255/ *Gykynus* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *gyekenek* (JókK. 86); 1595 *Gikiny* (Ver. 105.); 1598 *gyéként* (Baranyai Decsi: Adag. 185); 1679 *gyékény* (SzT.); 1787 *Dikiny* (MNY. 80: 244); 1794 *dikinyből* (NSz.) **J:** **1.** 1219/ ? 'állóvízben, vizes árokban tenyésző, barna buzogányú, hosszúkás levelű növény | Rohrkolben (Typha)' (VárReg. 82.) (↑), 1252 'ua.' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1372 u./ 'ebből készült takaró, szőnyeg | Matte, Rohrdecke' # (JókK. 86) (↑); **3.** 1544 'gyékényből font kosár | Binsenkorb (Typha)' (OkI Sz.) **Sz:** ~**es** 1252 [HN.] (OkI Sz.) (↑)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšy. *yikān*; CC. *yegān*; bask. *yekān*; stb.: 'egy fajta káka, nád, nádas'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alakja: **yikān*, esetleg **yekān* lehetett. A magyarban az első szótagbeli hosszú magánhangzót bizonyosan a hangsúly hatása magyarázza, a második szótagi hosszú magánhangzó ehhez való hasonulás lehetett; vö. → *gyűrű*, → *sárkány* stb. A szó eleji *gy* > *d* változáshoz vö. → *dió*, → *disznó* stb. A 2., 3. jelentés metonímia.

📖 MNY. 3: 164, 38: 6; TESz.; Ligeti: TörK. 111; EWUng.

gyémánt **A:** 1493 k. *dʿʿamantbol* (FestK. 374); 1525 *gemanth* (MNY. 53: 269); 1549 *gymanth* (EWUng.); 1641 *démant* (NySz.); 1708 *dimántos* [sz.] (LevT. 2: 427) **J:** **1.** 1493 k. 'drágakőként is használt, igen kemény, szénkristályos ásvány | Diamant <Mask>' # (FestK. 374) (↑); **2.** 1865 'a legkisebb nyomdai betűtípus | Diamant <Fem>' (Babos: KözhSzt. *diamant* a.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *diamant*, *diemant* 'gyémánt', (kor. úfn.) *demant*, *diemand* 'ua.', (baj.-osztr.) *demant* 'ua.', – ném. *Diamant* 'egy fajta drágakő;

betűnagyság, betűméret' [< fr. *diamant* 'gyémánt']. Forrása: gör. *ἀδάμας, ἀδαμαντός* [birtokos eset] 'ua.; a legkeményebb fém, acél'. (≈) Megfelelői: ang. *diamond*; ol. *diamante*; or. *диамант*; stb.: 'gyémánt <betűnagyságként, betűméretként is>'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *adamás* 'gyémánt <drágakő>' (1221: MNL (OL) Dl. 206866); a lat. *adamas* 'ua.' szóból [< gör. (↑)].

TESz.; Farkas: GLEl. *adamás* a.; EWUng.

gyenge A: 1282/ *Genge* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 368); 1372 u./ *gewnge* (JókK. 81); 1416 u./¹ *gengèfegèrt* [sz.] (BécsiK. 80); 1565 *gyũnge* (NySz.); 1790 *gyenge* (NSz.); 1791 *gyéngé* (SzT.); 1805 *gyẽnge* (NSz.); 1877 *gẽnge* (NSz.); 1883 *jõngé* (Nyr. 12: 288) **J:** <MN> **1.** 1282/ ? 'nyomorúságos; erőtlen | dürrftig; kraftlos' # (Wenzel: ÁÚO. 12: 368) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 81) (↑); **2.** 1372 u./ 'fiatal, zsenge | jung, zart' (JókK. 156); **3.** 1456 k. 'karcsú, sovány, vékony | schlank, dünn' (SermDom. 2: 748) | <FN> **1.** 1662 'növényi bél | Mark, Medulla im Inneren des Pflanzenkörpers' (NySz.); **2.** 1681 'erőtlen, önuralom nélküli ember | Schwächling' (SzT.); **3.** [birtokos személyjellel] 18. sz. vége 'vkinek v. vminek sebezhető pontja, érzékeny tulajdonsága | Schwäche, schwache Seite' (SzT.) **Sz:** ~**ség** 1416 u./¹ (BécsiK. 80) (↑) | ~**d** 1513 *gẽngeedõssegõs* [sz.] (NagyszK. 35) | ~**ll** 1584 *gyengeltetuen* [sz.] (NySz.) | **gyengít** 1585 *Meg giengitem* (Cal. 677) | **gyengül** 1630 *Gyengũlt* (NySz.) | ~**lkedik** 1650 k. *gyengélkedik* (MNy. 4: 108)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó eleji g-s változatok lehettek az elsődlegesek. (⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *gĩngav*; rom. *gingaş*; stb.: 'gyenge, erőtlen, puha'. (⊕) Az ugor korból való magyarázata téves.

TESz.; Doerfer: TE. 4: 204; MNy. 85: 479; EWUng.

gyep A: 1212 ? *Gepus* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 232); 1257/ *gep* (Wenzel: ÁÚO. 7: 456); 1535 k. *gyüpõm* [✎] (MonÍrók. 3: 158); 1579 *giopet* (SzT.); 1598 *gyép* (NySz.); 1805 *gyëp* (NSz.); NYJ. *dzsõp* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1212 ? 'pázsit, fű | Rasen' (Csánki: TörtFöldr. 3: 232) (↑), 1535 k. 'ua.' (MonÍrók. 3: 158) (↑); **2.** 1257/ 'beépítetlen föld, mező | unbebautes Feld' (Wenzel: ÁÚO. 7: 456) (↑); **3.** 1814 ? 'gyeptégla | Rasenplagge' (SzT.), 1864 'ua.' (CzF.); **4.** 1830 'lóversenypálya | Pferderennbahn' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1212 ? [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 232) (↑); 1454 *Gepestho* [HN.] (OkISz.) | **be~esedik** 1791/ *begyepesedik* 'elfüvesedik | vergrasen' (MNy. 46: 187); 1798 'berozsdásodik <átv is>; <vkinek gondolkodása> a haladástól elmarad v. frissességében megfogyatkozik | verrosten <abstr.>' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A →*gyepű*-vel való hangtani és részben jelentéstani hasonlóságok miatt arra gondolhatunk, hogy ez a szó és a *gyep* szóhasadás útján párhuzamosan keletkezett megfelelői egymásnak, amelyeknek egymáshoz való időrendi viszonya azonban nem tisztázott. (⊕) Az or. *cmenb* 'sztyepp(e); füves pusztá' szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

TESz.; MNy. 78: 169; EWUng. • Vö. *gyepmester*, *gyepű*

gyeplő [6] A: 1395 k. *keplow* [ɔ: *geplow*] (BesztSzj. 982.); 1405 k. *geplw* (SchlSzj. 1397.); 1494–1495 *gywplw* (Nyr. 29: 367); 1496 *gepplew* (OkISz.); 1526 *zyGyewplewth* (OkISz. *szíj* a.); 1548 *gyõplyü* [✎] (RMKT. 4: 87); 1560 k. *gipleo* (GyöngySzt. 4494.); 1655 *gyeplet* (SzT.); 1669 *gyéplõckel* (MNy. 69: 420); 1805 *gyeplő* (NSz.); NYJ. *dzsíplüő*, *gyöprüi* (UMTsz.) **J:** **1.** 1395 k. 'kötél, kötelék | Strick, Seil, Band' (BesztSzj. 982.) (↑); **2.** 1490 k. 'a zablához erősített szíj, amellyel a ló mozgását irányítják | Zügel' # (NagyvGl. 201.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. csag. *yiplik*; oszm. *iplik*; türkm. *yüplük*: 'fonal, cérna' [< török **yip* 'fonal, kötél, madzag']. (⊕) A magyarba átkerült alakja: **jiplik*; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*erő* stb. A 2. jelentés valószínűleg a magyarban keletkezett jelentésszűküléssel.

📖 MNy. 3: 213; TESz.; Ligeti: TörK. 245; EWUng.

gyepmester A: 1803 *gyepmester* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Wasenmeister* a.) **J:** 1. 1803 'sintér | Abdecker; Schinder' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Wasenmeister* a.) (↑); 2. 1838 'hóhér | Henker' (Tsz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Wasenmeister* 'gyepmester; sintér' [< ném. *Wasen* 'pázsit, gyep; sintértelep' + *Meister* 'mester']. (≈) Megfelelői: ang. *poundmaster*; port. *laçador dos câes*; stb.: 'gyepmester, sintér'. (⊕) A magyarban: →*gyep* + →*mester* összetételi tagokból áll.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyep*, *mester*

gyepű A: 1212 ? *Gepus* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 232); 1225 *Gepu* (Oklsz.); 1284 *Gepeu* [HN.] (Oklsz.); 1334 e. ? *Jepus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 571); 1423 *Gywpu* (Oklsz.); 1448 *Makogevepye* [HN.] (Oklsz.); 1590 *giepi* (SzT.); 1592 *gyepiw* kert (SzT.); 1700 *gyöpőknek* (Oklsz.); 1748 *gyópét* (NySz.); NYJ. *gyepü* (ÚMTsz.) **J:** 'bozótos, eleven sövény v. tuskével magasan megrakott árokpárt, kerítés mely terület elkülönítésére; nehezen járható területsáv mint országhatár a középkorban; gát, torlasz, körülhatárolás | Hag; unwegsamer Landstrich als Staatsgrenze im Mittelalter, Sperre, Umgrenzung'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A →*gyep*-pel való hangtani és részben jelentéstani hasonlóság miatt – amennyiben ez nem másodlagos keveredés eredménye – mindkét szónak esetleg egy eredetibb etimológiai összefüggéséről lehetne beszélni. Ebben az esetben a *gyepű* és a →*gyep* szóhasadás útján, párhuzamosan keletkezett megfelelői lehettek egymásnak. (⊙) A *gyepű* ma kizárólag történelmi műszóként él.

📖 TESz.; MNy. 78: 169; EWUng. • Vö. *gyep*

gyér A: [1291/] ? *Geresfuen* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 389); 1645 *gyir* (Szily: NyÚSz.); 1651 *gyéres* (MNy. 61: 486) **J:** 1. [1291/] ? 'ritkás; nem sűrű | schütter; spärlich' # (Györffy: ÁMTF. 2: 389) (↑), 1645 'ua.' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1807 'nem gyakori, ritka | selten' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 3. 1834 'keves | wenig' (NSz.) **Sz:** ~**ül** 1772 *elgyérült* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**ít** 1792 *Gyéríttem* (Baróti Szabó: KisdédSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az erdélyi nyelvjárásokból került az irodalmi nyelvbe a nyelvújítás idején.

📖 TESz.; EWUng.

gyere A: 1490 k. *gere* (ÁbelSzj.); 1495 e. *Ier* (GuaryK. 19); 1519 *jertek* el (JordK. 422); 1611 *Jerjűnc* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'jöjj! | komm!' #

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az eredeti, ősbibb változat a *jerj* lehetett. A szó eleji *j* > *gy* hangváltozáshoz vö. →*jég*, →*jön* stb. A szóvégi *j* eltűnése szó- és mondatfonetikai okokkal magyarázható; az alaktanához vö. →*eper*, →*szeder* stb. A *gyere* szót, akárcsak a megfelelő személyragokkal keletkezett további paradigmákat (*gyerünk*, *gyertek*), csak a →*jön* E/2.

személyű és T/1., 2. személyű felszólító módú alakok helyett használták. (⊖) A *jer* változatból -*sze* nyomatékosító partikulával: *jersze* 'gyere (már)!' (1582: NySz. *jer* a.); az alaktanához vö. *nesze* (→*ne*¹). (⊕) Az értelmezés, miszerint a *gyere* a *jő* (→*jön*) különálló, ősi felszólító módú alakja, téves.

☞ TESz.; Kangasmaa-Minn-Eml. 125; Benkő: ÁrpSzöv. 211; EWUng.

gyermek **A:** 13. sz. eleje/ *germuk* (KTSz.); 1344 *Germecharazth* [HN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *germèc* (BécsiK. 196); 1416 u.¹ *gèrmekfègètöl* [sz.] (BécsiK. 196); 1495 e. *germòknec* (GuaryK. 102); 1528 *gormegdyd* [sz.] (SzékK. 333); 1660 *gyereket* (TörtTár 1889: 170); 1884–1885 *jerekséget* [sz.] (NSz.); NYJ. *dzsermèk* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'kiskorú, fiatal személy | minderjährige Person, Kind' # (KTSz.) (↑); **2.** 1570 'fiú | Knabe' (SzT.); **3.** 1810 'következmény; eredmény | Folge; Ergebnis' (NSz.); **4.** 1819–1825/ 'utód | Nachkomme' (NSz.) **Sz:** ~i 1372 u./ *germeky* (JókK. 158) | ~**ség** 1416 u.¹ 'a gyermeki mivolt, gyermekkor | Kindheit' (BécsiK. 196) (↑); 1673 'gyermekes dolog | Kinderei' (NySz.) | ~**ded** 1416 u.¹ *gèrmècdèdèckèl* 'kisgyermek | Kindchen' (BécsiK. 304); 1416 u.² 'fiatal, gyermeki | kindlich' (MünchK. 56rb) | ~**dedül** 1416 u.² meg *germècdèdèdèlnc* 'sarjad, kihajt | sprossen' (MünchK. 50ra) | ~**dedség** 1416 u.² *Gèrmècdèdèdègètöl* (MünchK. 45ra) | ~**ségi** 1493 k. *g'ermekseegy* (FestK. 171) | ~**cse** 1508 *germòkleiet* 'kisgyermek | Kindchen' (NádK. 485) | ~**telen** 1559 *giermektelen* (Székely I.: Krón. 11a) | ~**es** 1571 *gyermekes* (SzT.) | ~**eskedik** 1585 *Gyermekeskedöm* (Cal. 530) | **gyerkőc** 1678 *gyerkőce*-legény [?] [sz.] (EWUng.) | **gyermeteg** 1847/ *gyermeteg* (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Örökség, ugor kori tő magyar képzővel. | (⊖) Vog. (P.) *nōwer*, (FL.) *nāwær*; stb.: 'csikó'; osztj. (Kaz.) *nēwær* 'ua.', (J.) *nēwrem*, (Kr.) *nāwrim*; stb.: 'gyermek' [ugor **nāyrä*, ill. **nāyräm* 'fiatal élőlény']. (⊕) A magyar végződés -*k* névszóképző; vö. →*burok*, →*lélek*. A magyar szókezdő *gy* keletkezésében szerepe lehetett a töröknek (↓); vö. még →*megy*, →*mogyoró*. Az egyeztetést gyengíti, hogy az első szótagban a várható hosszú magánhangzó helyett rövid *e* található. **2.** Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (⊖) Vö. csuv. *šarmāk*, *šamrāk* 'fiatal; fiú, gyermek' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még tat. *Jermāk* [SZN.]; bask. *Jermāk* [SZN.]. (⊕) A magyarba átkerült alak valószínűleg **järmük* lehetett; a szókezdő mássalhangzóhoz vö. →*gyalom*. A származtatást gyengíti, hogy köznévként az összes török nyelv közül csak a csuvasban mutatható ki, továbbá tisztázatlan, hogy mi indokolja a szó belseji *m* nélküli *gyerek* változat keletkezését. (⊕) A *gyermeteg* nyelvújítási származékszó. (⊕⇒) A magyarból: le. (R.) *giermek* 'apród, fegyverhordozó'.

☞ MSFOu. 48: 187; TESz.; MNy. 74: 180; Ligeti: TörK. 46; EWUng.; NyK. 96: 130; Róna-Tas-Berta: WOT.; Honti: NyÓtör. 34 • Vö. *zabigyerek*

gyertya **A:** 1372 ? *Gurthyascouo* [SZN.] (ZichyOkm. 3: 469); 1395 k. *gertyabā* (BesztSzj. 926.); 1416 u.¹ *goria* tarto (BécsiK. 298); 1430 k. *gorchyabel* (SchlGl. 2263.); 1529 esthap *gyrthya* (Oklsz. *istáp-gyertya* a.); 1531 *Istapgyergya* (Oklsz. *istáp-gyertya* a.); 1533 *Georgia* (Murm. 1625.); 1575 *gyorta* fentelw (MNy. 59: 361); 1794 *gyartya* (NSz.); 1873 *Gyergyagyujtató* (Nyr. 2: 374); NYJ. *dzsércsa* (Nyatl.) **J:** **1.** 1372 ? 'viaszból, faggyúból stb. készült, rúd alakú, béllel ellátott világító eszköz | Kerze' # (ZichyOkm. 3: 469) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 926.) (↑); **2.** 1395 k. 'gyertyaláng, gyertyafény | Kerzenflamme, Kerzenlicht' (BesztSzj. 926.) (↑); **3.** 1928 'függőlegesen magasba rúgott labda | Steilschuß beim Fußball, Kerzenschlag' (SportEncikl. 2: 150); **4.** 1960 'gyújtógyertya (motorban) | Zündkerze' (ÉrtSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (⊖) Csu. *šurta* 'gyertya'; Kāšy. *yartu*; alt. *yarta*: 'az éjjeli halászatnál használt fáklya' [< török **yar-* 'fénylik, világít']. Vö. még ujj. *yaruq*; kirg. *žariq*; tuv. *čirīq*; stb.: 'fény'. (⊕) A magyarba átkerült alakja: **jarta* vagy **firta*; a

szó elejéhez vö. →*gyalom*. A szó belseji *e* esetleg disszimiláció eredménye; vö. →*béka*. Az idegen nyelvi *t* > *m*. *ty*-hez vö. →*hártya*, →*kártya* stb. Eredetileg egy fajta fenyőfáklyát jelölhetett. A metaforikus 3. jelentés bizonyosan német hatásra keletkezett; vö. ném. *Kerze* 'világítótest; lámpatest; függőlegesen felrúgott futball-labda'. A 4. jelentés önállósodással a *gyújtógyertya* (1929: Kelemen B.: MNMSz. *Zündkerze* a.) szóból, amely német példa alapján alakult ki.

📖 MNy. 3: 214; Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 45; EWUng. • Vö. *gyertyán*, *gyertyaszentelő*

gyertyán **A:** 1009/ *dyrchyanfa* [HN.] (MNL (OL) DL. 280274); 1225 *gertanfa* (Wenzel: ÁÚO. 11: 181); 1238 *Gurtanfa* (Oklsz.); 1241 k./ *dyrthyanfa* (Györffy: ÁMTF. 1: 285); 1247/ *jurthan* (Györffy: ÁMTF. 2: 540); 1270/ *Gyartan* (Oklsz.); 1430 *gyrthaanfa* (Györffy: ÁMTF. 2: 540); 1490 k. *gyergyanfa* (NagyvGl. 29.); 1576 *gyortyan* (SzT.); 1726 *Gyertyános* [sz.] [HN.] (NévtD. 14: 41); 1769 *gjertsan fán* (SzT.); 1775 *Gyertyán* (SzT.); 1782 *Gyertyány* (SzT.); 1814 *gyertyámok* (NSz.); 1837 *Gyartyányos* [sz.] (NSz.); NYJ. *dzsárcsámfoa* (Nyatl.); *gyārtvāny* (ÚMTsz.) **J:** 'fűrészkes levelű, makktermésű erdei fa | Hagebuche (*Carpinus betulus*)' # **Sz:** ~**os** 1261 *Gurtanus* (Oklsz.)

■ Származékszó. | ☞ A →*gyertya* szóból -*n* ~ -*ny* névszóképzővel; az alaktanához vö. →*kemény*, →*vékony* stb. A megnevezés részben a *gyertyán* sima, egyenes törzse, kérge és a *gyertya* közti formai hasonlóságon alapul, részben azon, hogy egykor a *gyertyán* vékony ágait, gallyait, vesszőit világító eszközül használták.

📖 Zichy: Östört. 55; MNy. 1: 10; TESz.; EWUng. • Vö. *gyertya*

gyertyaszentelő **A:** 1527 *gyerttya zentőlőnek* (ÉrdyK. 212); 1838 *Gyertyaszentelő* (Tzs.) **J:** 'katolikus ünnep február 2-án | Lichtmeß' – De vö. 1489 k. *Gertya Zentele Bodog Azzon napia* 'ua.' (MKsz. 1895: 109)

■ Egy szószerkezet jelzőjének önállósulása. | ☞ A *Gyertyaszentelő Boldogasszony napja* '(Mária) gyertyaszentelő mise' (↑) szókapcsolatból keletkezett. A megnevezés azon alapul, hogy február 2-án a katolikus szertartásrend szerint a gyertyákat megszentelik. Hasonló szemlélethez vö. ang. *Candlemas*; fr. *Chandeleur*; ol. *Candelaia*, *Candelara*; szbhv. (Kaj) *svečnica*, *svěčna*; stb.: 'ua.'. ☹ Egyéb megnevezések: *Gyertyás Szüzanya ünnepe* 'ua.', tkp. 'a gyertyás Szent Szűz ünnepe' (1817/: NSz.).

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 262; TESz.; NytudÉrt. 92: 71; EWUng. • Vö. *asszony*, *boldog*, *gyertya*, *nap*¹, *szentel*

gyí **A:** 1818 *Győ*, *győh* (NSz.); 1843 *Gyihí* (NSz.); 1847 *gyi* (Petőfi: ÖM. 2: 240); 1851 *gyühé* (Arany J.: ÖM. 3: 232); 1854 *Gyű* (NSz.); 1856 *gyíű* (NSz.); 1864 *gye* (CzF.); 1867 *gyia* (NSz.); NYJ. *gyě*, *gyé* (ÚMTsz.) **J:** '(ló elindítására, nógatására használt szó) | vorwärts (als Zuruf an die Pferde)'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ☞ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Egyes változatai talán más indulatszavak hatását tükrözik; vö. →*hé*², →*hű*² stb. ☞ Esetleg a magyarból: szbhv. *đi* 'ló biztatására'.

📖 SzegFüz. 3: 44; TESz.; EWUng.

gyík **A:** 1395 k. *gyk* (BesztSzj. 1124.); 1405 k. *gek* (SchlSzj. 1707.); NYJ. *dík*, *gyékk* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'négy lábú, hosszú, hengeres farkú hüllő | Eidechse' # (BesztSzj. 1124.) (↑); 2. 1867 'torokgyík | Rachenbräune' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | ☐ A →*csík*¹ szóval függhet össze, talán ennek párhuzamos alakjaként, szó eleji *cs* > *gy* hangváltozás által. A hangtanához vö. *csömöszöl* (→*csomoszol*), →*gyömöszöl*, *vicsorog* (→*vicsorodik*) stb. A viszony a rétcsík és a gyíkok közti bizonyos fokú hasonlósággal magyarázható. A 2. jelentés önállósodás a →*torokgyík*-ból. – A →*csík*² (→*csíkos*) szóból szóhasadással való magyarázata téves. – A *gyíkleső* 'rövid kard, szablya; szurony, bajonett', tkp. 'gyíkot leső, arra váró' (1787: Nyr. 88: 469) összetétel bizonyosan tréfás megnevezésként keletkezett.

📖 TESz., *gyíkleső* a. is; MNy. 64: 153; NytudÉrt. 105: 25; EWUng. • Vö. *csík*¹, *torokgyík*

gyilkol → *gyilkos*

gyilkos **A:** 1356 ? *Gyulkuspatak* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *gyolkos* (JókK. 148–149); 1416 *Gylkoshegh* [HN.] (Oklsz.); 1425 *Gylkus* [SZN.] (Oklsz.); 1474 *gélkoffa* (BirkK. 3); 1508 *galkos* (DöbrK. 349); 1737 *Gyélkos* (OklszPótl.); 1807 *gyilkas* (SzT.) **J:** 'olyan (személy, ritkán állat), aki v. amely gyilkolt, gyilkosságot követett el | Mörder' # **Sz:** ~**ság** 1416 u./¹ *gilkoffag* (BécsiK. 185)

gyilkol **A:** 1770 *gyilkoljanak* (MNy. 2: 180); 1802 *gyékollya* [l-j] (NSz.); 1821 *Gyilkolja* (SzT.) **J:** 1. 1770 '(meg)öl | morden' # (MNy. 2: 180) (↑); 2. 1802 'gyötör | plagen' (NSz.) (↑)

gyilok [4] **A:** 1792 *Gyilok* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1800 *gyulakom* (NSz.); 1805 *gyilk* (NSz.); 1808 *Gyalok* (Sándor I.: Toldalék); 1816 *gyolk* (Gyarmathi: Voc. *Gyilkos* a.) **J:** 1. 1792 'ölés | Tötung' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1798 'tör | Dolch' (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád alapja, a **gyilkos** fiktív töből keletkezett származékszó. | ☐ A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég valószínűleg deverbális -s névszóképző; az alaktanához vö. *lakos* (→*lak*¹), *tilos* (→*tilt*) stb.

■ A **gyilkol** származékszó. | ☐ Tudatos szóalkotással keletkezett az -l gyakorító képzős töből.

■ A **gyilok** elvonás. | ☐ A korábbi névszóból vagy az igéből lett elvonva.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Ez utóbbiak nyelvújítási származékszók. ☐ Tisztázatlan idetartozású: (N.) *gyirkos* 'huncut, csintalan, eleven, vakmerő, rossz' (MTsz. *gyilkos* a.). ☐ Nem tartozik ide: (N.) *gyilak* 'daganat, duzzanat' (MTsz.), *gyilok* 'ua.' (Tsz.), amelyek a rom. *gîlcă* 'ua.' szóból erednek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *orgyilkos*, ön-²

gyilok → *gyilkos*

gyógy-

~**szer** **A:** 1828 *Gyógyszer* (NSz.) **J:** 'orvosság | Arznei' # **Sz:** ~**ész** 1830 *gyógyszerésznek* (Hahnemann: OrgGyógyműv. 29); 1835 *gyógyszerész* (NSz.) | ~**fű** **A:** 1833 *gyógyfű* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'gyógynövény | Heilkraut' | ~**növény** **A:** 1834 *gyógy-növényekre* (Honművész 1834. aug. 10.: 507); 1836 *gyógynövényeket* (NSz.) **J:** 'gyógyhatású anyagot tartalmazó növény

| Heilpflanze' # | ILYENEK MÉG: ~**mód** 'gyógykezelési eljárás | Heilverfahren' (1830: TudGyűjt. 14/3: 80); ~**víz** 'gyógyító hatású forrás- v. termálvíz | Heilwasser' (1830: TudGyűjt. 14/6: 6)

■ Tükörfordítás előtagja, elvonással keletkezett. | ☐ A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Heilmittel*, *Heilkraut*, *Heilpflanze* stb. – Az önálló szóként nem adatolt *gyógy* a *gyógyít* (→*gyógyul*) szóból lett elvonva és az igenévi 'gyógyító' jelentésben áll. – Az igenévi szószerkezetekhez, amelyek ennek az összetételnek megfelelnek vö. *gyógyító szer* 'gyógyszer' (1775: NSz.); *gyógyító fű* 'gyógyfű, gyógynövény' (1645: NySz.). ☐ Idetartozik: *gyógyszertár* 'patika' (1829: Szily: NyÚSz.), amely összetétel a *gyógyszer* (↑) + →*tár*² tagokból. ☐ Nyelvújítási szavak.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *gyógyul*, *növény*, *szer*²

gyógyít → *gyógyul*

gyógyul **A:** 1372 u./ *yogywlaſat* [sz.] (JókK. 126); 1416 u./¹ *iogolaſonkra* [sz.] (BécsiK. 28); 1456 k. meg *ÿogwlnakh* (SermDom. 2: 357); 1493 k. megh *gÿogÿwlaasth* [sz.] (FestK. 164); 1805 *Gyugyultal* (SzT.) **J:** 1. 1372 u./ 'válságot fokozatosan leküzd; beteg lelkiállapotból felépül | eine Krise allmählich überwinden; von einer Gemütskrankheit genesen' (JókK. 126) (↑); 2. 1456 k. 'egészségessé lesz; (seb) begyógyul | genesen; zuheilen (Wunde)' # (SermDom. 2: 357) (↑) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ (JókK. 126) (↑)

gyógyít **A:** 1493 k. megh ... *gÿogyhtya* [t-j] (FestK. 407); 1533 *iogeytasoknak* [sz.] (NySz.); 1556 *gyógyéltani* [] [sz.] (SoprSz. 33: 68); 1582 *gyoyitoya* [sz.] (NySz.); 1598 *gywgitattata* (SzT.) **J:** 1. 1493 k. 'beteg lelkiállapotot enyhít | Gemütskrankheit lindern' (FestK. 407) (↑); 2. 1512 k. 'betegséget megszüntet, orvosol | heilen' # (WeszprK. 10) **Sz:** ~**hatatlan** 1585 *Gyogithatatlan* (Cal. 541)

■ Származékszó. | ☐ A →*jog* szóból, ill. annak (R.) *jóg* 'jó, jobb <kéz, szem>', ill. 'a jó, a jólét' változatából -*ul*, -*ít* igeképzővel keletkezett. A szó eleji *j* > *gy* hangváltozáshoz vö. →*gyalog*, →*gyere* stb. A szó belseji *g* > *gy* hangváltozás a szó eleji *gy* hatására mehetett végbe. A szó belseji *b*-s változatok a *jobb**ul*, *jobbít* (→*jó*) analógiájára keletkeztek. – Az eredeti jelentése 'javul; javít' lehetett, amelyből az említett jelentések jelentésszűküléssel keletkezhettek. A jelentésekhez vö. votj. *bur* 'jó, megfelelő' : (Sz.K.) *burmi*- 'felgyógyul, meggyógyul'; finn *paras* '(a) legjobb', *parempi* 'jobb, jobban' : *para*-, *parantu*- 'felgyógyul, meggyógyul, megerősödik', *paranta*- 'meggyógyít, kigyógyít'. ☐ A *gyógyász* 'orvos' (1827: MNy. 3: 270) tudatos szóalkotással keletkezett az igék alapján, -*ász* névszóképzővel a nyelvújítás idején; ma csak a összetételekben él; vö. *belgyógyász* (→*bel*-).

☐ Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gyógy*-, *jog*

gyolcs **A:** 1372 u./ *gyolczual* (JókK. 162); 1395 k. *golch* (BesztSzj. 695.); 1405 k. *dolch* (SchlSzj. 1260.); 1505 k. *dyalcz* (Oklsz. I. *gyolcs* a.); 1563 *gorch* (RMNy. 3/2: 49); 1597 *Jols* (SzT.); NYJ. *dzsócs* (Nyatl.); *gyócsa* [□] (MTsz.) **J:** 'lenből v. pamutból szőtt finom, fehér vászon | feine Leinwand' #

■ Német (feln.) jövevényszó. | ☐ Ném. (kfn.) *golsch*, *kölsch* 'kölni kelme, kendő', (baj.-osztr.) *golisch*, *kälisch* 'egy fajta lenvászon', (T.) *golsch* 'ua.', *ggölsch* 'ágyneműnek való kelme' [< ném. *Köln* [HN.]]. ☐ Megfelelői: cseh (R.) *kolč*; le. (R.) *golcz*, *galcz*: 'egy fajta lenvászon'. ☐ A ném. *κ* ~ *g* > *m*. *g* hangfejlődéshez vö. →*giccs*, →*gitt* stb. A szó eleji *gy* palatalizációval keletkezett. A *gyócsa* változat talán egy megszilárdult ragos alakulat. ☐ A magyarból: rom. *giulgiu* 'egy fajta finom lenvászon'.

gyom **A:** 1456 k. *gomlaloj* [sz.] (SermDom. 1: 327); 1664 *gyamot* (NySz.); 1884 *gyimot* (Nyr. 13: 73); NYJ. *dzsamlál* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'értéktelen, vadon tenyésző, lágyszárú v. kórós szárú növény, gaz' | Unkraut' # **Sz:** ~**lál** 1456 k. [sz.] (SermDom. 1: 327) (↑)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *śum* 'gyom, gaz'; – alt. *yöj* 'fű, fűféle'; bar. *yöj* 'a szántásnál kiforgatott fücsomó'; stb. [feltehetőleg török eredetű]. (△) A magyarba átkerült alakja: valószínűleg **jom*; a hangtanához vö. →*gyalom*, ill. →*szám*. – A *gyimgyom* 'mindenféle gaz' (1779: NySz.) ikerszó játszi szóalkotás a *gyom*-ból.

MNy. 3: 214; TESz.; Ligeti: TörK. 35; EWUng.

gyomor [4] **A:** 1252 ? *Balhagumur* [HN.] (Oklsz.); 1358 ? *Gyumrus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *gwmor* (SchlSj. 422.); 1325 k. *gomor* (SoprSj. 16.); 1559 *giörabol* (Székely I.: Krón. A2b); 1588 *gyamor* (NySz.); 1808 *Jomor* (NSz.) **J:** 1. 1252 ? 'ember v. állat tápcsatornájának kiöblösödő része' | Magen' # (Oklsz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSj. 422.) (↑); 2. 1598/ 'vminek a mélyen fekvő részén, belsejében' (pl. földnek, hegynek) | Inneres (der Erde, der Berge)' (SzT.) **Sz:** **gyomroz** 1647 *gyomrozták* (NySz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšγ. *yumur*; kipcs. *yumur* 'a kérődző állatok egyik gyomra'; oszm. *yumur* 'ua.'; üzb. (N.) *jumur* 'gyomor'; stb. [< török **yum*- 'összenyom']. (△) A magyarba átkerült alakja: **jumur*. Az eredeti jelentése a magyarban is 'állati' gyomor' lehetett. A 2. jelentés metafora.

MNy. 33: 221; TESz.; Ligeti: TörK. 313; EWUng.

gyónik **A:** 1372 u./ *gyouonak* (JókK. 106); 1372 u./ *gywuontatoya* [sz.] (JókK. 111); 1416 u./ *gonto*; *meggunuan* [sz.] (MünchK. 3r, 36rb); 1493 k. *Megh gyónnywk* [*n-j* ~ *ny-j*] (FestK. 407); 1495 u. *gonic* [▽] (GuaryK. 82); 1559 *guonaft* [sz.] (Székely I.: Krón. 187a); 1668 *gyohónynyál* [*n-j* ~ *ny-j*] (NySz.); 1783 *gyónyónak* [sz.] (NSz.); NYJ. *dzsunyik*, *gyún* (Nyatl.) **J:** 'bevall, megvall; papnak megvallja a bűneit' | beichten, bekennen' # **Sz:** ~**tató** 1372 u./ (JókK. 111) (↑) | ~**ás** 1493 k. *gyónással* (FestK. 70) | ~**ó** 1495 e. *gono* (FN) 'olyan (személy), aki gyónik, aki éppen gyónást végez' | Beichtling' (GuaryK. 92) | ~**tat** 1578 *gyontatot* (Bornemisza: ÖrdKis. 195)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *śâvân-*; – CC. *yuvun-*; tat. *yuvîn-*: 'mos, tisztálkodik v. mosakszik' [< török **yu-*, **yuv-* 'mos, megmos']. (△) A magyarba átkerült alakja: **juvun-*. A szó elejéhez vö. →*gyalom*, a hangzóközi réshangok kieséséhez vö. →*öröl*, →*szór* stb. Az eredeti konkrét jelentésénél a magyarban egy 'a lelke megtisztul a bűn(ök)től' > 'a lelkét megtisztítja a bűneitől a lelkiismeret által' jelentésféjlődésen ment keresztül. (△) Az ótörökből való egyéb származtatása téves.

TESz.; AOH. 38: 351; EWUng. • Vö. *köz-*

gyopár **A:** 1222 ? *Gyapar* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 413); 1346 *Gyparhetew* [HN.] (Oklsz.); 1346/ *Gyaparus* [sz.] [HN.] (MNy. 10: 80); 1395 k. *gyopar* (BesztSj. 375.); 1435 k. *gabor* [? ɔ: *gapor*] (SoprSj. 212.); 1595 *gyopor* (NySz.); 1676 *gyeparnak*, *gyupart* (EWUng.) **J:** 1. 1222 ? 'a fészkesek családjába tartozó, szőrökkel fedett, magas hegyekben termő alacsony, évelő gyomnövényfajta' | Edelweiß; Ruhrkraut' (Wenzel: ÁÚO. 6: 413) (↑), 1346 'ua.' (Oklsz.)

(↑); **2.** 1966 'szurokfű | Dost, Wohlgemut (Gnaphalium; havasi ~ 'Leontopodium alpinum')' (Csapody–Priszter: MNövsz. *szurokfű* a.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ☹ Vö. kök-török *yīpar* 'pézsmá; illat'; CC. *īpar* 'ua.'; oszm. *īpar* 'pézsmá', (N.) 'gyopárféle, sárgás színű hegyi virág'; stb. [< török *yī-; vö. török *yid* 'illat, szag', török *yidi-* 'vmilyen szagot, illatot áraszt']. ☹ A magyarba átkerült alakja: **yīpar*. A magyarban a szó az 'egy fajta illatos virág; gyopár' jelentésben honosodott meg, habár ez a jelentésváltozás a török nyelveknek csak egy kis csoportjánál ment végbe.

☞ KSz. 17: 234; MNy. 39: 359; TESz.; MNy. 65: 136; EWUng.

gyors **A:** 1372 u./ *gyarfak* (JókK. 97); 1372 u./ *gyorffagat* [sz.] (JókK. 121); NYJ. *dorcson* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'friss; kész, készséges | frisch, munter; bereitwillig' (JókK. 97) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'sebes | schnell' # (BécsiK. 3); **3.** 1518 k. 'erős | kräftig' (SándK. 20) | <FN> 1896 'gyorsvonal | Schnellzug' # (NSz.) **Sz:** ~**aság** 1470 *gyorffag* (SermDom. 2: 527) | ~**ul** 1522 *megh gyorsulanak* (KeszthK. 23) | ~**ít** 1585 *giorsitom* (Cal. 1105)

■ Ismeretlen eredetű. | ☹ A szó eleji *gy* > *d*-hez vö. →*dió*, →*disznó* stb. ☹ A →*gyárt*-tal való összefüggése kevésbé valószínű.

☞ TESz.; EWUng.

gyóta × **A:** 1211 ? *Iouta* [HN.] (Oklsz. *gyolta* a.); 1564 *giolta* pynz (Oklsz. *gyolta-pénz* a.); 1567 *Gyotha* (Oklsz. *gyolta* a.); 1775 *gyótán* (NSz.) **J:** **1.** 1211 ? 'erdő | Wald' (Oklsz. *gyolta* a.) (↑), 1567 'ua.' (Oklsz. *gyolta* a.) (↑); **2.** 1211 ? '(erdei) legelő | (Wald)weide' (Oklsz. *gyolta* a.) (↑), 1775 'ua.' (NSz.) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ☹ Az egyes változatok egymáshoz való időrendi viszonya és jelentése tisztázatlan.

☞ TESz.; EWUng.

gyök → **gyökér**

gyökér **A:** (†1086) 12. sz. ? *Guquer* [SZN.] (Györffy: DHA. I: 254); 13. sz. eleje/ *gukeritul* (KTSz.); 1372 u./ *gekereben*, *gewkereknec* (JókK. 5, 29); 1395 k. *gyker* (BesztSzj. 419.); 1416 u./¹ *gukèrèt* (BécsiK. 324); 1575 *gyekər* (Heltai: Krón. 111a); 1584 *gyókőre* (NySz.); NYJ. *dzsőkjér* (ÚMTsz.); *gyüker* (MTsz.) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'nemzetség; törzs | Geschlecht, Sippe; Stamm <Guppe von Menschen>' (KTSz.) (↑), 1510 'ua.' (MargL. 145); **2.** 1372 u./ 'növénynek a földben szétágazó része | Wurzel einer Pflanze' # (JókK. 29); **3.** 1372 u./ 'belső rész; alap | das Innere; Grund' (JókK. 5); **4.** 1575 'forrás, eredet | Ursprung' (Heltai: Krón. 111a) (↑); **5.** 1760 'alapszó, gyök(ér)szó <nyelvészeti szakszóként> | Wurzelwort' (NSz.); **6.** 1784 'gyök <matematikában> | Wurzel <Math>' (Keresztesi: Mat. 161) **Sz:** **gyökeres** 1450 *gyekeres* (Oklsz.) | **gyökerezik** 1493 k. *gyewkerezem* (FestK. 99) | **gyökeresedik** [főleg meg~] 1673 *meg-gyökeresedvén* [sz.] (NySz.) | ~**telen** 1749 *gyökeretlen* (NSz.) | ~**zet** 1852 *gyökézzettel* (PNapló 1852. jan. 10.: [1])

gyök **A:** 1780 k. *Gyök* (Nyr. 30: 475); 1836 *gyüök* (Nyr. 102: 175) **J:** **1.** 1780 k. 'a gyökvonás által nyert mennyiség <a matematikában> | Wurzel <Math>' (Nyr. 30: 475) (↑); **2.** 1790 k. 'növény gyökere | Wurzel einer Pflanze' (Nyr. 85: 210); **3.** 1813 'alapszó, gyök(ér)szó <a nyelvészetben> | Wurzelwort' (Mondolat 48)

■ A szócsalád alapja, a **gyökér** örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *jūkār*, (P.) *jēkar* 'kidőlt fa gyökérzete' [ugor **jūkō-rō* 'gyökér']. (⊕) A *-*rō* névszóképző feltehetőleg már az ugor korban a tőhöz kapcsolódott. A szókezdő mássalhangzóhoz vö. →*gyak*, →*gyalog* stb. A metaforikus 1., 3. és 4. jelentéshez vö. lat. *radix* 'növényi gyökér; vminek az alsó része; eredet, származás'; ang. *root* 'gyökér; fog, haj gyökere; eredet, forrás; gyök 'a matematikában'; gyökszó 'a nyelvészetben'; stb. Az 5. és 6. jelentés nyelvújítási eredetű.

■ A **gyök** elvonás eredménye. | (⊕) A *gyökér*-ből keletkezett valószínűleg tudatos szóalkotással a nyelvújítás idején, és elsősorban matematikai szakszóként él.

📖 Szinnyei: NyH.; MSzFE.; TESz.; EWUng.; Honti: NyÓtör. 98 • Vö. *édes-, köb-, macska-¹, tősgyökerez*

gyökint × **A**: 1664 *Győköntők* (MNy. 8: 372); 1670 *győkonteni* [sz.] (: NySz.); 1673 *győkkent* (NySz.); 1863 *gyökint* (Kriza [szerk.] Vadr. 500) **J**: 1. 1664 'bólint | nicken' (MNy. 8: 372) (↑); 2. 1673 'bóbiskol | nickend schlummern' (NySz.); 3. 1838 'sántít | hinken' (Tsz.); 4. 1861 'hazudik | lügen' (MNyszet. 6: 329)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég mozzanatos képző; az alaktanához vö. →*hörpint*, →*tekint* stb. A 4. jelentés valószínűleg elvont a 3. jelentés alapján. (≈) Valószínűleg idetartozik: (N.) *meggyökönik* 'megrándul' (MTsz.), *belegyükemlik* 'belenyilallik, nyilálló fájdalmat érez' (MTsz.). (⊕) Hangutánzó-hangfestő értelmezése nem meggyőző.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 157; EWUng.

gyömbér **A**: 1395 k. *genber* (BesztSzj. 347.); 1405 k. *gengber* (SchlSzj. 850.); 1525 k. *Gewnghber* (MNy. 11: 81); 1531 *gõnber* (OkISzPótl. *eleven-gyömbér* a.); 1538 *giewmber* (Pesti: Nomenclatura K2); 16. sz. első fele *gyengbeert* (Nyr. 8: 169); 16. sz. *Giomwer* (MNy. 39: 392); 1659 *giumber* (SzT.); 17. sz. *gyümbier* (MNy. 57: 357); NYJ. *gömbér* (MTsz.) **J**: 'egy fajta trópusi kúszónövény, ill. ennek fűszerként használt gyökere | Ingwer'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *zingiber*, (k.) *gingiber* (h.) *zingiber*, *gingiber*: 'gyömbér' [< gör. *ζιγγίβερις* 'ua.']. Forrása: óind *śṛṅgavēra*- 'ua.', tkp. 'szarvszerű képződmény'. (≈) Megfelelői: ném. *Ingwer*; fr. *gingembre*; stb.: 'gyömbér'. (⊕) A szó eleji *gy*-hez vö. →*gyehenna*. A *gyömbér* alak bizonyosan a →*gyöngy* hatására is keletkezhetett. (⊕⇒) A magyarból: szbvh. *dumbir*; rom. *ghimber*, *ghimbir*: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng.

gyömör → *gyömöszöl*

gyömöszköl → *gyömöszöl*

gyömöszöl [1] **A**: 1585 bele *gyömőzólón* [ɔ: *gyömőzólóm*] (Cal. 524); 1668 *gyömöszli* (NySz.); 1872 *gyömüszlik* (NSz.); 1887 *gyömiszelve* [sz.] (NSz.); NYJ. *gyümöszöl* (MTsz.) **J**: 1. 1585 'szűk helyre benyomkod, gyűrve betesz | hineinzwängen, pressen' # (Cal. 524) (↑); 2. 1896 'döngönyöz, masszíroz | massieren' (NSz.)

gyömöszköl × **A:** 1591 *deomeozkeoleo* [sz.] (SzT. *dömöszkölő-fa* a.); 1647 *gyömötskölöm* (MNY. 7: 321); 1669 *gyömöczkölvén* [sz.] (NySz.); 1797 *dömötkölni* [sz.] (NSz.); 1833 *Demetskel* (Kassai: Gyökerésző 1: 418); 1881 *gyümöszkölődött* [sz.] (NSz.); 1926 *gyömöszköl* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1591 'összenyom; összezúz | zusammendrücken; zerquetschen' (SzT. *dömöszkölő-fa* a.) (↑); 2. 1647 'beletöm(köd), beleszorít, (bele)nyom | hineinzwängen, pressen' (MNY. 7: 321) (↑); 3. 1728 'eldönget, elpáhol; üt, ver | durchprügeln; schlagen' (MNY. 53: 515)

gyömötöl Δ [1] **A:** 1749 *gyomötle* (SzT.); 1767 *gyömötli* (SzT.); 1808 *Gyömötölni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'üt, ver | prügeln'

gyömör Δ **A:** 1765 *öszve ... gyömörve* [sz.] (MNY. 70: 226) **J:** 'beletöm(köd), beleszorít, (bele)nyom | hineinzwängen, pressen'

gyömöz Δ **A:** 1792 *Gyömözni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.) **J:** 'beletöm(köd), beleszorít, (bele)nyom | hineinzwängen, pressen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a *csömöszöl* (→*csomoszol*) tövével függ össze. A szóvég különböző gyakorító képző. A *dömöcköl* változat szó eleji *d*-jéhez vö. →*dió*, →*disznó* stb. ⊖ Idetartozik: *gyomoszol* 'be(le)szorít, nyom' (1647: MNY. 7: 321); ez a *gyömöszöl*-ből keletkezett hangrendi átcsapással. ⊕ Hangutánzó-hangfestő értelmezése, és a →*töm*-mel való összefüggése téves.

📖 TESz., *dömöcköl* a. is; EWUng. • Vö. *csomoszol*

gyömötöl → *gyömöszöl*

gyömöz → *gyömöszöl*

gyöngy **A:** 1164 *gungus* [sz.] [HN.] (LtKözl. 2: 157); 1291 *Genges* [sz.] [HN.] (Századok 1893: 1126); 1320/ *Gyngus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 95); 1372 u./ *gyewngnek* (JókK. 133) **J:** 1. 1164 ? 'fagyöngy (a fákon) | Mistel' (LtKözl. 2: 157) (↑), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 37); 2. 1372 u./ 'igazgyöngy; üvegből v. más anyagból készített, díszítésre használt gömböcske stb. | echte Perle; unechte Perle, Glasperle' # (JókK. 133) (↑); 3. 1783 'rügy | Knospe' (NSz.); 4. 1860 'a szarvas agancsán levő bütykös kinövés | rundliche Erhabenheiten an der Oberfläche des Geweihes' (NSz.) **Sz:** ~**ös** 1164 [HN.] (LtKözl. 2: 157) (↑) | ~**öz** 1495 e. *gonggōzod* 'gyönggyel díszít, ékesít | mit Perlen schmücken' (GuaryK. 62); 1789 *gyöngyözi* 'folyadékban) fényes buborékok keletkeznek, (folyadékcepp) csillog | perlen' (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ötörök nyelvből. | ⊕ Vö. kök-török *yinčü*; kipcs. *jīnjū*; oszm. *inci*; stb.: 'gyöngy' [< kínai *čen ču* 'igazgyöngy, valódi gyöngy']. Régi, Európába főleg a török nyelvek által közvetített vándorszó. ⊕ Megfelelői: albán *inxhi*; szbhv. *endže*; or. *жемчуг*; stb.: 'gyöngy'. ⊕ A magyarba átkerült alakja: **jīnjū*. A szó a magyarba a török gyöngykereskedők által jutott el. Az 1., 3., 4. jelentés metafora a 2. jelentés alapján; a 4. jelentésnél német hatással is számolhatunk. ⊕ A magyarból: szbhv. *đund* 'gyöngyfűzér'. ⊕ Valószínűleg idetartozik: *gyöngyér* 'hattyú' (TESz.); vö. *gengyer* 'ua.' (1395 k.: BesztSzj. 1181.). A megnevezés a hattyúk vakítóan fehér tollazatával lehetett összefüggésben.

📖 MNY. 3: 214, 42: 7, 58: 410; TESz.; Ligeti: TörK. 234, 302; EWUng. • Vö. *fa-*, *gyöngy-*, *gyöngytyúk*

gyöngy-

~**szem** **A:** 1527 *gyengzem* (ÉrdyK. 464) **J:** 'ékszernek használt gyöngy egy szeme; egy szem gyöngy | Perle' # | ~**ház** **A:** 1533 *Gyengház* (Oklsz.) **J:** 'valódi gyöngykagyló; kagyló v. csigaház fénytöréstől irizáló rétege | Perlmuschel, Perlmutter' # | ~**virág** **A:** 1545 *göng uiragot* (Oklsz.) **J:** 'széles, hosszú levelű, apró fehér, fürtös virágú, erdei és kerti növény | Maiglöckchen (Convallaria majalis)' #

■ Összetételi előtag, azonos a →*gyöngy* szóval. | (⊕) Az összetételben az előtag részben birtokosi (*gyöngyszem, gyöngyház*), részben jelzői (*gyöngyvirág*) viszonyban áll az utótaggal. A *gyöngyvirág*-nál a gyöngyök és a virágzat közti hasonlóság okozhatta a szó keletkezését. (⊖) Végső soron egyéb megnevezése: (R.) *Szent György virága* (1585: Cal. 365), (N.) *szentgyörgyvirág* (MTsz.), a növény virágzásának és Szent György napjának naptárbeli egyidejűsége alapján.

📖 TESz. *gyöngyház* a., *gyöngyvirág* a.; EWUng. • Vö. *gyöngy, ház, szem, virág*

gyöngytyúk **A:** 1780 *Gyöngy-tyúk* (NSz.) **J:** 'fehérrel pettyezett fekete tollú fácánféle háziszárnyas | Perlhuhn (Numida meleagris)'

■ Valószínűleg német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (⊕) Vö. ném. *Perlhuhn* 'egy fajta fácán'. A megnevezés ennek a tyúkfélének a pettyezett tollazatára utal. Az etimológia egyik problémás pontja, hogy a német szó először csak röviddel a magyar szó megjelenése előtt bukkant fel. (⊞) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyöngy, tyúk*

gyönyörködik → *gyönyörű*

gyönyörű **A:** 1121/ *Genuru* [szn.] (MNY. 23: 364); 1372 u./ *gyenerewfegymuel* [sz.] (JókK. 123); 1416 u.² *geñerofeg* [sz.] (MüncK. 29ra); 1474 *gönørøfeg* [sz.] (BirkK. 2); 1528 *gönørwsegh* [sz.] (SzékK. 170); 1808 *Gyönyörű* (Sándor I.: Toldalék); 1838 *Görönyü* (Tsz.) **J:** 'nagyszerű, remek, csodálatos | herrlich, wunderschön' # **Sz:** ~**ség** 1372 u./ (JókK. 123) (↑) | ~**séges** 1456 k. *genjerwseghes* (SermDom. 2: 686)

gyönyörködik **A:** 1416 u.¹ *gènerkedètnec* [sz.] (BécsiK. 215); 1416 u.¹ *gènerkettètec* [d-t] (BécsiK. 224); 1416 u.³ *génerkedel* (AporK. 53); 1495 e. *geñerkødic* [v] (GuaryK. 18); 1528 *gönørkødyk* (SzékK. 169); 1529 e. *gönørkwtem* [d-t] (VirgK. 4); 1568 *gyünørkedic* (NySz.) **J:** 'vmit élvez, vmiben élvezetét leli, vmin derül, mulat | etw genießen, sich ergötzen' # **Sz:** ~**et** 1416 u.¹ 'kéj, gyönyör, élvezet | Wollust' (BécsiK. 215) (↑) | ~**és** 1493 k. *genjerkedeeseekwel* (FestK. 366)

gyönyör **A:** 1805 *gyönyör* (NySz.) **J:** 'kéj, élvezet | Wonne, Wollust'

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (⊕) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett; az alaktanához vö. →*ismer*, →*kever* stb. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. A szó végződése -*ű* (folyamatos) melléknévi igenév, ill. -*kodik* gyakorító képző; az alaktanához vö. →*gömbölyű*, ill. *küszködik* (→*küzd*) stb.

■ A **gyönyör** elvonás. | (⊕) Tudatos szóalkotással keletkezett nyelvújítás kori elvonás a *gyönyörű*-ből.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A →*gyöngy* szócsaládjából való magyarázata téves.

📖 TESz.; Kylstra-Eml. 20, 25; EWUng.

gyötör [1] **A:** 1372 u./ *gewtriuala* (JókK. 28); 1372 u./ *gyettrefemÿat* [sz.]; *gyewtewrnewd* meg; *gÿvtewruen* [sz.] (JókK. 31, 158, 23); 1416 u./¹ *getri* (BécsiK. 87); 1508 *göter* (NádK. 94) **J:** 1. 1372 u./ 'kínozt, bánt, fájdalmat okoz | peinigen, martern' # (JókK. 28); 2. 1372 u./ 'büntet | strafen' (JókK. 158) **Sz:** **gyötrés** 1372 u./ (JókK. 31) (↑) | **gyötrelem** 1372 u./ *gÿewtrelmeert* (JókK. 81) | **gyötrő** 1416 u./² *gyetrop* 'bírósi altiszt v. szolga | Gerichtsdienner' (MünchK. 71va) | **gyötret** 1456 k. *gettreti* 'üldöztet | verfolgen lassen' (SermDom. 2: 35) | **gyötrődik** 1520 k. *götttrődik* (BodK. 30)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy csuvasos típusú ötörök nyelvből. | (≡) Vö. csuv. *šətar-*; – kök-török *yitür-*; ujj. *yitür-*; stb.: 'elveszít, elveszt' [< török **yit-* 'elvéssz, kárba vész']. (⊕) A magyarba átkerült alakja: **jitür-*; a szó elejéhez vö. →*gyalom*. A származtatásnak főleg jelentéstani nehézségei vannak. A feltehetőleg legkorábbi 1. jelentés esetleg egy 'kínoztva, gyötörve megöl, elpusztít' jelentésen keresztül alakult ki. A 2. jelentéshez vö. lat. *poena* 'vérdíj, bírság; bírság, büntetés; kín, kínlódás, szenvedés; gyötrelem, baj'.

📖 Nyr. 63: 100; TESz.; StUASuppl. 1: 91; EWUng.

győz **A:** 1372 u./ *gÿezettnÿ* [sz.] (JókK. 31); 1372 u./ meg *gyewztekuala* (JókK. 59); 1518 k. meg *gozoth* (PeerK. 41); 1529 e. meg *gywzni* [sz.] (VirgK. 91); 1573 *Ieozem* (SzT.); NYJ. *dőz* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'diadalmaskodik | siegen' # (JókK. 31) (↑); 2. 1513 'bír, képes vmire | vermögen, leisten (können)' # (MNY. 43: 158); 3. [*meg~*] 1559 'rábeszél vkit vmire, beláttatja vkivel, hogy vmi való, igaz | überzeugen' # (Székely I.: Krón. Előszó, a2b) **Sz:** **~edelem** 1372 u./ *gÿezedelmucl* (JókK. 26) | **~edelmes** 1416 u./¹ *gozodèlmès* (BécsiK. 257) | **~hetetlen** 1416 u./¹ *gozhètètlèn* (BécsiK. 269) | **~ködik** 1548 *gőzkődő* [sz.] (NySz.) | **~elem** 1693 *győzelem* (Szily: NyÚSz.) | **~tes** 1804 *győztes* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *győzelem* származékszó a *győzelem* szóösszerántása is lehetett; a *győztes* nyelvújítási szó. (⊕) Az ötörökből való származtatásai kevésbé valószínűek.

📖 TESz.; NyK. 71: 137; ALH. 24: 273; EWUng.

gyufa **A:** 1840 *gyufácskák* [sz.] (NSz.) **J:** 'tűzgyújtásra való, gyúlékony anyaggal bevont végén dörzsölésre gyulladó pálcika | Zündholz' #

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Zündholz* 'gyufa, gyújtófa'. (⊕) A magyarban: *gyú* (→*gyújt*) + →*fa* 'fa(anyag)' összetételi tagokból áll. Az előtag a →*gyújt* alapján jött létre és folyamatos melléknévi igenévi jelentéstani értékben áll. Vö. még *gyújtófácska* 'tűzgyújtásra használt kis fadarab' (1835: Kunoss: Gyal.), amelyben az első tag még teljes alakban áll. – A (R.) *gyúanyag* 'gyújtóanyag' (1847: NSz.) és *gyúszer* 'ua.' (1838: Tzs.) ugyancsak német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *Zündstoff*, *Zündmittel* 'ua.'. (⊖) Idetartoznak: *gyulacs* 'gyújtófej, gyutacs' (1835: Szily: NyÚSz.); *gyujtacs* 'tűzgyújtásra használt kis fadarab' (1838: NSz.), *gyujtacs* 'gyújtófej, gyutacs' (1843: Szily: NyÚSz.); *gyutacs* 'ua.' (1848: NSz.); mindegyik a *gyúl*-ból, ill. a →*gyújt*-ből való -cs kicsinyítő képzős származékszó. (⌘) Nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz., *gyúanyag* a. is, *gyutacs* a. is; EWUng. • Vö. *fa*, *gyújt*

gyújt **A:** 1372 u./ meg *gÿoÿta* (JókK. 60); 1456 k. *gÿototol* [sz.] (SermDom. 2: 410); 1517 fel *gÿohtanajä* (DomK. 3); 1519 *gÿohatok* (JordK. 76); 1519 k. *giut* vala (DebrK. 207); 1526 *gÿwÿston* [ɔ: *gÿwÿtson*] (SzékK. 48); 1575 *iuta* (Heltai: Krón. 127b); 1708 *Gyójtom* (Pápai Páriz: Dict.); 1791/ *Gyúlts* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'lánggra lobbant vmit, tüzet gerjeszt | anzünden' # (JókK. 60) (↑); 2. [*dalra ~, nótára ~*] 1884 'énekelni kezd | (ein Lied) anstimmen' (NSz.) **Sz:**

~**ó** 1456 k. <FOLY MN-I IGENÉV> (SermDom. 2: 410) (↑); 1851 'gyufa | Zündholz' (NSz.) | ~**ás** 1495 e. *góy'iafa* (GuaryK. 8) | ~**ós** 1889 *gyútós* (Nyr. 18: 502)

gyúl A: 1470 *gywlad* [sz.] (SermDom. 2: 580); 1508 meg *gulanac* (DöbrK. 35); 1536 fel *gyolada* [sz.] (Pesti: Fab. 69b); 1588 meg *gyalad* [sz.] (NySz.); 1799 *Gyulom* [~ik □] (NSz.) J: 'meggyullad, lángra lobban | sich entzünden' # Sz: **gyullad** 1470 (SermDom. 2: 580) (↑) | **gyulladt** 1493 k. fel *gywlatthath* (FestK. 170) | **gyullaszt** 1513 meg *gula* (NagyszK. 45) | **gyulladékony** 1645 *gyuladékony* 'lobbanékony, könnyen gyulladó | entflammbar' (NySz.) | ~**ékony** 1800 *Gyulékony* (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetűek. | ⊕ Alaki sajátosságai és számos származékuk alapján feltételezhető, hogy a magyar nyelv meglehetősen régi elemei lehetnek. Az alaktani viszonyokhoz vö. →*fojt* : →*fűl*², →*nyújt* : *nyúlik* stb. ⊕ Ótörök származtatása főleg hangtani okokból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 95; EWUng.; Honti: NyÓtör. 37; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *gyufa*, *gyujtoványfű*, *ön*-²

gyujtoványfű × A: 1672 k. *Gyujtovány fű* (MNY. 75: 464); 1791 *gyújtovány fűből* (NSz.); 1798 *Gyújtovány-fű* (NSz.) J: 'a tátogatók családjába tartozó, sárga virágú, kórós, elterjedt gyomnövény | Lein- od. Flachskraut (*Linaria vulgaris*)'

■ Összetett szó. | ⊕ A (R.) *gyujtovány* 'hidegrázás, lázas betegség' (1531: ÉrsK. 311) + →*fű*¹ 'gyógyfű, gyógynövény' összetételi tagokból jött létre jelzői alárendeléssel. A *gyujtovány* a →*gyújt*-ból keletkezett -*vány* névszóképzővel. A megnevezés arra utal, hogy a növény virágát láz elleni gyógyírnak használták. Az alaktanához és jelentésanához vö. (N.) *golyvafű* (UMTsz.), *köszvényfű* 'ernyős körtike' (ÚMTsz.); stb. A *gyujtovány* 'gyújtoványfű' (1793: NSz.) a *gyujtoványfű*-ből önállósodással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *gyújt*

gyula † A: 950 k. *γυλάv* [gör. -v végződéssel] (ÓMOLv. 9); 950 k. *γυλάσ* [gör. -σ végződéssel] (ÓMOLv. 10); 1075/ ? *Jula* [szN.] (MonStrig. 1: 60); 1202 ? *Gyula* [szN.] (MNL (OL) DL. 39249); [1200 k.] ? *Geula* [szN.]; *Gyyla* [szN.] (An. 27., 6.); 1299 ? *Gyula* [szN.] (ZichyOkm. 1: 96); 1770 *Gyila*, *Gyula* (NSz.) J: 'a honfoglaló magyarság fő bírása v. hadvezére | oberster Richter od. Heerführer der Stammesverbandes der Ungarn zur Zeit der Landnahme'

■ Valószínűleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊖ Vö. bolgD. *доуло* 'nemzetségnév'; besenyő *Yila* 'törzsnév'; ? bask. *Yulay*, *Yulaman* 'ua.', ill. [szN.] [? < török **yula* 'fáklya, világítóeszköz']. ⊕ A magyarba átkerült alakja: **jula*. Ez a méltóságmegnevezés valószínűleg a kazárból származik, mivel a *gyula* a jogos uralkodó titulusa, megnevezése volt, amikor a magyaroknál a 9. században, kazár mintájú, szakrális fejedelemség létezett. A 19. században felújított *Gyula* ma már csak személynévként él.

📖 MNY. 18: 4, 27: 170, 30: 267; TESz.; MNY. 75: 130, 269; Ligeti: TörK. 253, 484; EWUng.

gyúr A: 1213/ ? *Gourou* [sz.] [HN.] (VárReg. 167.); 1377 ? *Gyurou* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 330); 1429 *Vasgyuro* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1495 e. meg *guriac* (GuaryK. 50) J: 1. 1213/ ? 'por- v. lisztszerű anyagot nyomkodva kever, tömörít, dagaszt | kneten, durcheinanderdrücken' # (VárReg. 167.) (↑), 1429 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1668 'hosszabb ideig tartó érveléssel vkit igyekszik rábeszélni vmire | bereden, zu überzeugen suchen' (NySz.); 3. 1911 'masszíroz | massieren (Körperbehandlung)' (NSz.) Sz: ~**ó** 1213/ ? [HN.] (VárReg. 167.)

(↑); 1429 [SZN.] (OkLSz.) (↑); 1934 *gyúró* 'masször | Masseur' (Bánhidi: Sportny.) | **gyurma** 1828 *Gyurma* 'gyúrható, képlékeny massa | Knetmasse' (Szily: NyÚSz.)

■ Jövevénytípus egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *śér*; – ujj. *yoyur*–; oszm. *yoğur*– stb.: 'gyúr, dagaszt'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alakja: **joğur*–. A szó elejéhez vö. →*gyalom*; a szó belseji *γ* kieséséhez vö. →*ács*, →*ól* stb. A 2. jelentés elvont, a 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⌘) A *gyurma* nyelvújítási származékszó.

📖 MNy. 3: 214; TESz.; EWUng. • Vö. *gyűr*¹, *vas*⁻¹

gyurgyalag **A:** 1525 k. *Gýwrgýalagh* (MNy. 11: 82) **J:** 1. 1525 k. 'rigó nagyságú, aransárga torkú és begyű, fullánkös rovarokkal táplálkozó madár | Bienenfresser (Merops apiaster)' (MNy. 11: 82) (↑); 2. 1889 'búbos banka | Wiedehopf (Upupa epops)' (Nyr. 18: 477)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív töből való származékszó. | (△) A szótő hangutánzó-hangfestő eredetű és a madár hangját (*gyur-gyur*) utánozza. A szóvég névszóképző. A szó 1. jelentésében állattani műszóként is él. (∼) Egyéb megnevezése ugyanebből a töből: (N.) *gyurgyóka* 'gyurgyalag' (Kiss J.: Mad. 214). (⊖) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *gyurgyalag* 'erdei iszalag; egy fajta kúszónövény' (Nyr. 22: 35).

📖 TESz.; MNy. 69: 452; Kiss J.: Mad. 214; EWUng.

gyűjt → *gyűlik*

gyűlhödik → *gyűlöl*

gyűlik **A:** 1355 *Ghuluez* [sz.] (KállayOkI. 2: 25); 1372 u./ egybe *gyewluen* [sz.]; *gylekeztenequala* [sz.] (JókK. 155, 58); 1416 u./ *egbè* [*g*]*ülñèc* (BécsiK. 263); 1456 k. *gelekezeze* [sz.] (SermDom. 2: 718); 1878 *gyűlik* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1355 'egy helyre csoportosul, halmozódik | sich versammeln, sich anhäufen' # (KállayOkI. 2: 25) (↑); 2. 1741 '(el)gennyersedik | eiern, schwären' (NSz.) **Sz:** **gyülevész** 1355 [HN.] (KállayOkI. 2: 25) (↑); 1519 'gyűlés, gyülekezet | Versammlung' (JordK. 783); 1533 <MN> 'haszontalan, értéktelen | hergelaufen' (NySz.) | **gyülekezik** 1372 u./ *gyewlekezték* (JókK. 129) | **gyülekezés** 1372 u./ *gylekezezeben* (JókK. 26) | **gyülekezet** 1372 u./ *gylekezetiben* (JókK. 66) | ~és 1519 k. *giúlesokert* (DebrK. 119) | **gyülemlik** 1833 *Gyülemli* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

gyűjt **A:** 1372 u./ *gwyte* (JókK. 94); 1416 u.¹ *gýhõn* [*gyűht* □] (BécsiK. 5); 1416 u.¹ *gytyot* [sz.] (BécsiK. 5); 1416 u.² *gohetec* [*gyõht* □] (MünchK. 20ra); 1416 u.³ *egbe giuti* (AporK. 161); 1456 k. *geýtek* (SermDom. 1: 235); 1531 *gýiteni* [sz.] (TelK. 24); 1536 *gyht* (NySz.); 1550 k. *gyethék* (KolGl.) **J:** 'felhalmoz; kötegel, összeköt | sammeln, anhäufen; bündeln' # **Sz:** ~**őzik** 1372 u./ *oda gyewytewzewtuala* (JókK. 162) | ~és 1416 u.¹ *giitefe* (BécsiK. 250) | ~**evény** 1495 e. *goyteueñe* 'szerzemény, felhalmozott javak | Sammlung' (GuaryK. 8) | ~**emény** 1546 *gywthementh* 'tejtermékek | Milchprodukte' (SzT.); 1560 k. *gywtemeny* 'szerzemény, felhalmozott javak | Einkommen; Einsparung; Sammlung' (GyöngySzt. 1478.) | ~**elék** 1835 *gyűjtelék* (Kunoss: Gyal. Collecta a.)

■ A szócsalád alapja, a **gyűlik** valószínűleg jövevénytípus egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. ujj. *yïl*–; CC. *yil*–; oszm. *yigil*–; stb.: 'összegyűlik' [< török **yïğ*– 'összegyűjt, egybegyűjt']. (△) A magyarba átkerült alakja: **jïyl*–. A *gyűl(ik)* alak a hangzóközi réshangok kiesésével keletkezett; vö. →*ács*, →*gyúr* stb. A magyar változatok eredeti palatális

vokalizmust feltételeznek, amelynek azonban a törökben nyoma sincs. Ez a komoly probléma vagy azzal hidalható át, hogy az átvételnél hanghelyettesítés történt, vagy később hangrendi átcsapás következett be.

■ A **gyűjt** származékszó. | (⊕) Egy -t műveltető képzővel keletkezett; az $lt > \chi t > jt$ hangfejlődéshez vö. → *bojtorján*, *dőjt* (→ *dönt*) : → *dől*; vö. még → *fűl*^P : → *fojt*.

📖 MNy. 3: 215, 8: 451, 34: 220; Gombocz Z.: BTLw.; TESz. *gyűjt* a.; Ligeti: TörK. 67: 195; EWUng. • Vö. *ország*-, *röp*-

gyűlöl A: 1372 u./ *gylewlj* uala (JókK. 66); 1395 k. *geleufeg* [sz.] (BesztSzj. 181.); 1416 u./¹ *gvlol* (BécsiK. 19); 1493 k. *gywlewseegwel* [sz.] (FestK. 388); 1493 k. *gywlelthek* (FestK. 45); 1539 *Gyelelted* (KulcsK. 6); 1574 *giöléli* (NySz.) J: 'utál, ki nem állhat | hassen' # Sz: ~**ség** 1372 u./ *gylewseguel* (JókK. 66) | ~**ködik** 1571 *gywleolkedny* [sz.] (SzT.) | ~**etes** 1585 *giwlóletes* (Cal. 1019 [v: 1017]) | ~**et** 1750 *Gyűlölet* (Szily: NyÚSz.)

gyűlhödik † A: 1372 u./ *gyewlhewtfeg* [d-t] [sz.] (JókK. 151); 1372 u./ *gywlhewzfnek* [sz.] (JókK. 146) J: 'gyűlölködik, rosszmájúskodik | gehässig sein'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A tö, amely esetleg névszói természetű lehetett, ismeretlen eredetű. A szóvég -l, -hödik igeképző.

📖 TESz.; EWUng.

gyümölcs A: 1082/ *gyumaalchus* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 7460); 12. sz. vége/ *gimilftwl* (HB.); 1221 *Beseneugumulc* [HN.] (Oklsz.); 1353 *Gyumuchkuzberke* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *gyemewlczewt*, *gyewmelczet* (JókK. 20, 113); 1517 *dymevlchevt* (DomK. 13); 1533 *Gyümöczős* [sz.] (Murm. 406.); 1874 *gyémölcset* (Nyr. 3: 465); NYJ. *dzsümöücs* (Nyatl.) J: 1. 12. sz. vége/ 'növényi termés | Frucht, Obst' # (HB.) (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'magzat, utód | Leibesfrucht, Sproß' (KTSz.); 3. 1529 e. 'vmely cselekvés, tevékenység eredménye, haszna | Frucht (abstr.)' (VirgK. 32); 4. 1669 'gyümölcsöskert | Obstgarten' (SzT.) Sz: ~**ös** 1082/ [HN.] (MNL (OL) Dl. 7460) (↑); 1327 *Gymulchus* [HN.] (Oklsz.) | ~**özik** 1416 u./² *gimoloz* (MünchK. 19vb)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (⊖) Csu. *šimáš*; – ujj. *yemiš*; Kāšy. *yämiš*, *yimiš*; oszm. *yemiš*; stb.: 'gyümölcs' [< török *yē- 'eszik']. (⊕) A magyarba átkerült alakja: **jimiš* vagy **jemiš*; a szó elejéhez vö. → *gyalom*; a török *š* ~ m. *lcs* hangokhoz vö. → *bocsát*, → *bölcső* stb.

📖 MNy. 3: 215, 38: 6; TESz.; Clauson: TED. 938; Doerfer: TE. 4: 195; MNy. 74: 268; EWUng. • Vö. *befőtt*, *gyümölcsény*

gyümölcsény † A: 1009/ *Gyemelchenfa* (MNL (OL) Dl. 280274); 1086 *gemilsen* buqur (Györffy: DHA. I: 251); 1093/ *Gemulfinuf* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 206963); [1200 k.] *gemelfen* [HN.] (An. 40.); 1214 *Gemulscinus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1251/ *Gemelchen* (Oklsz.); 1254/ *Gymelchenus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1255 *ghumulchyn* (Oklsz.); 1255/ *Gumulchen* (Oklsz.); 1270/ *Gymuchenbukur* (Oklsz.); 1272 *Gymylchen* (Oklsz.); 1287 *Dyumulchen* [HN.] (Oklsz.); 1338 *dymelchyn* (Györffy: ÁMTF. 3: 261); 1386 *Gymewlchen* (Oklsz.) J: 'egy fajta tövises bokor; galagonya(cserje) | Art Dornstrauch; Weißdorn' Sz: ~**es** 1093/ [HN.] (MNL (OL) Dl. 206963) (↑); 1214 [HN.] 'bozót, vadon | Gestrüpp' (Oklsz.) (↑)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (⊖) Vö. Kāšy. *yemšan* 'egy fajta vadon termett gyümölcs' oszm. *yenišen* 'galagonya(cserje)'; türkm. (N.) *yemšan* 'egy fajta galagonya(cserje)'; stb. [< török *yemiš 'gyümölcs'; eredetéhez vö. → *gyümölcs*]. (⊕) Kiindulási alakja: **jimišen* vagy **jemišen* lehetett.

gyűr¹ **A:** 1586 őzue *giűröd* (NySz.) **J:** 'vminek a simaságát megszünteti, kezével úgy nyom, szorít(gat), hogy az erősen ráncos lesz, összeráncol vmit | zerknittern, zerknüllen' # **Sz:** **gyűrűkőzik** 1792 *Gyűrűközni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) | **gyüremlik** 1804 *kigyüremlett* (Szily: NyÚSz.) | **ődik** 1814 *gyűrődnek* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg hangrendi átcsapással keletkezett. | (△) A →*gyűr*-ből, mint ennek palatális párhuzamos alakja jöhetett létre. A megnevezés a →*gyűr*-ral jelölt tevékenység gyengébb, csekélyebb intenzitására utal; a jelentéséhez vö. →*csattan* és →*csetten*, →*szortyog* és *szörgyög* (→*szörtyöget*); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *gyűr*

gyűr² × **A:** 1300 ? *Huruatdyru* [HN.] (Oklsz.); 1309 *Peturgyure* [HN.] (Oklsz.); 1314/ *Kyzdyr* (Györffy: ÁMTF. 1: 326); 1320 *Kuzdiur* [HN.] (NéNy. 2: 36); 1807/ *gyűrre* (NSz.); NYJ. *györ* (Nyr. 40: 206) **J:** 1. 1300 ? 'domb, bucka | Hügel(chen)' (Oklsz.) (↑), 1309 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1893 'karéj, szelet | Scheibe, Schnitte' (MTsz.) **Sz:** **gyürke** 1792 'kenyérhéj, kenyérvég; vminek a széle | Ranft' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Púp* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *gyürke* származékszó általánosabban is elterjedt. (≈) Esetleg idetartozik: *Gyüre* [HN.] (1272–1290: FNSz.).

TESz.; EWUng.

gyűrű¹ × **A:** 1192/ ? *Gyreu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 288); 1268 *Gyrowbukur* (Oklsz.); (†1214) 1334 *Gures* [sz.]; *Gurus* *fey* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 624); 1338 *Gyurewkerek* [HN.] (Oklsz.) **J:** 'főleg juhar- v. somcserje | Ahorn- od. Hartriegelstrauch'

■ Jövevénytípus egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *širək*; – tat. *yirek*, *žirek*; karacs. *jerək*; stb.: 'égerfa' [török eredetű]. (△) A magyarba átkerült alakja: **jírek*. A szó elejéhez vö. →*gyalom*; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*gyűszű* stb.

NyK. 31: 243; TESz.; MNy. 15: 99; Ligeti: TörK. 78; EWUng.

gyűrű² [6] **A:** 1232/ *Gyruskut* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 511); 1281 *Guruskut* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1358–1359 ? *Gurev* [szn.] (MNy. 16: 152); 1372 u./ *gyewrewfewmre* [sz.] (JókK. 122); 1376 *Gyrus* [sz.] [szn.] (NytudÉrt. 68: 94); 1380 *Gyreus* [sz.] [szn.] (NytudÉrt. 68: 94); 1395 k. *gyrow* (BesztSzj. 633.); 1405/ *gerev* vö [sz.]; *gewruleth* [sz.] (SchlSzj. 402., 248.); 1416 u./¹ *gürøkèt* (BécsiK. 31); 1513 *güreŷeuel* (NagyszK. 53); 1546 arany *gyry* (SzT.); NYJ. *dzsürüö*, *gyíri* (Nyatl.) **J:** 1. 1232/ 'karika, karika alakú tárgy | Ring, Reif, reifförmiger Gegenstand' # (Wenzel: ÁÚO. 6: 511) (↑); 2. 1358–1359 ? 'ujjon viselt, karika alakú ékszer, karikagyűrű, jegygyűrű | Fingerring, Trauring' # (MNy. 16: 152) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 122) (↑); 3. 1815 ? 'karika alakúra formált v. formálódó hajtincs | Locke' (NSz.), 1882 'ua.' (NSz.); 4. 1938 'gyűrűhinta | Ringe (Turngerät)' (ÚILEx. 12: 2909) **Sz:** ~s 1232/ [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 511) (↑); 1372 u./ <FN.> 'jegyes | Verlobte(r)' (JókK. 122) (↑) | ~let 1405 k. 'alászántás | Unterpflügen' (SchlSzj. 248.) | ~z 1513 *gürezot* vala (NagyszK. 53) | ~dzik 1822 *gyűrűdző* [sz.] (NSz.)

■ Jövevénytípus egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *šarə*; – Kāšy. *yüzük*; oszm. *yüzük*; stb.: '(karika)gyűrű' [< török *yüz 'íz, tag, ujjizület']. (△) A magyarba átkerült alakja: **jűrük*. A szó elejéhez vö. →*gyalom*; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*csepű* stb. Az első szótagbeli magánhangzó nyúlásához vö. →*árpa*, →*káka* stb. A 2., 3. jelentés metafora; a 4. jelentés

önállósodással jött létre a *gyűrűhinta* (1894: PallasLex. *Függőszerek* a.) szóból. (A) A →*szérű*-vel való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 3: 215, 54: 447; Doerfer: TE. 2: 147; TESz.; Clauson: TED. 986; Ligeti: TörK. 78; EWUng. • Vö. *szérű*

gyűszű A: 1528 *gewzw* (OkISz.); 1533 *Gyewzew* (OkISz.); 1538 *gÿwzew* (Pesti: Nomenclatura K2); 1585 *Gyűszű* (Cal. 323); 1782 *gyűsszű* poharatskával (NSz.); 1855–1860 *dészű* (MNy. 38: 223); NYJ. *dzsűszüö*, *gyűszé* (Nyatl.) **J:** 'varráskor a tűt nyomó ujj végét védő kis (fém) tok | Fingerhut' #

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšγ. *yüksük*; csag. *yüksük*; oszm. *yüksük*, (N.) *yüssük*; stb. 'gyűszű' [< török **yük* 'varrás']. (A) A magyarba átkerült alakja: **jüksük*; a szóvéghez vö. →*bölcso*, →*csepű* stb.

📖 MNy. 3: 216, 55: 453; TESz.; Ligeti: TörK. 118; EWUng. • Vö. *szűcs*